

Lappeenrannan teknillinen Yliopisto
School of Business and Management
Tuotantotalous / Teknologiayrittäjyys

Diplomityö 2016

Jyrki Kalliolahti

Opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvä toiminta toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa

Tarkastajat: professori Timo Pihkala
tohtori Elena Ruskovaara

Ohjaajat: Timo Pihkala
Elena Ruskovaara

Päiväys: 22.10.2016

TIIVISTELMÄ

Tekijä: Jyrki Kalliolahti	
Työn nimi: Opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvä toiminta toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa	
Vuosi: 2016	Paikka: Lappeenranta
Diplomityö: Lappeenrannan teknillinen yliopisto, School of Business and Management, Tuotantotalouden koulutusohjelma, Yrittäjyuden DI-ohjelma 83 sivua, 3 kuvaa ja 11 taulukkoa	
Tarkastaja(t): professori Timo Pihkala, tohtori Elena Ruskovaara	
Hakusanat: yrittäjyys, yrittäjyyskasvatus, toisen asteen ammatillinen koulutus, yrittäjyyskasvatuksen mittaristo	
<p>Tämän työn tavoitteena oli selvittää opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvää toimintaa ja kuvailla yrittäjyyskasvatuksen tilaa toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa. Vantaan ammattiopisto Varian ja muiden ammatillisten oppilaitosten välillä tehtiin myös vertailua.</p> <p>Empiirisen aineiston keräämiseen käytettiin Lappeenrannan teknillisen yliopiston hallinnoimaa yrittäjyyskasvatuksen mittaristoa. Saadun aineiston tilastollisen analysoinnin avulla pyrittiin kuvailemaan opettajien toimintaa yrittäjyyskasvatukseen liittyen, tekemään joitain johtopäätöksiä tuloksista ja antamaan niiden perusteella joitain suosituksia yrittäjyyskasvatuksen kehittämistoimista Variassa.</p> <p>Havaintojen perusteella opettajien yrittäjyyskokemuksella ja omilla käsityksillä yrittäjyyskasvatustaidoistaan on selvä yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen ja menetelmien käyttöä lisäävä vaikutus. Samoin on osallistumisella yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin. Yrittäjyyskasvatuksen määrällisessä tasossa olisi yleisesti parannettavaa. Keinoksi ehdotetaan opettajien yrittäjyyskasvatuskoulutuksien lisäämistä.</p>	

ABSTRACT

Author: Jyrki Kalliolahti

Subject: The Actions of the Teaching Staff Concerning Entrepreneurship Education in Secondary Vocational Education

Year: 2016

Location: Lappeenranta

Master's Thesis: Lappeenranta University of Technology, School of Business and Management, Industrial Engineering and Management, Entrepreneurship

83 pages, 3 figures, and 11 tables

Examiners: professor Timo Pihkala, postdoctoral researcher Elena Ruskovaara

Keywords: entrepreneurship, entrepreneurship education, secondary vocational education, vocational education and training, VET, measurement tool for entrepreneurship education

The aim of this thesis was to explore the actions of teaching staff concerning entrepreneurship education, and to describe the current state of entrepreneurship education in Secondary Vocational Education. Comparisons with Vantaa Vocational College Varia and other secondary vocational schools were also made.

Empirical data was gathered through an entrepreneurship education measurement tool administered by Lappeenranta University of Technology. Data was then analyzed using statistical tools. Based on conclusions the current state of teachers actions concerning entrepreneurship education was described. Some suggestions were also made on how to develop entrepreneurship education in Varia.

Based on the observations a clear positive difference can be seen in the use of entrepreneur education content and entrepreneurial learning methods between teachers with entrepreneurial experience and confidence in their own skills as entrepreneurship educators when compared to others. Other similar dividing factor is participation in teachers' entrepreneurship education courses. The general level of entrepreneur education appears to be non-satisfactory. Action should be taken towards increasing supplementary entrepreneurship education for teachers.

ALKUSANAT

Haluan kiittää ohjaajiani Timo Pihkalaa ja Elena Ruskovaaraa asiantuntemuksesta ja innostuksesta. On mukavaa olla tekemisissä yrittäjämäisten ihmisten kanssa.

Lähipiirissäni on kaksi pitkän henkilöyrittäjän uran tehnyttä henkilöä. He ovat yrittäjäsikuviani. Olkoon tämä diplomityö kunnianosoitukseni heille.

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO	9
1.1	Työn tausta	9
1.2	Tutkielman tavoitteet, ongelmat ja rajaukset	10
1.3	Tutkimuksen vaiheet	11
1.4	Raportin rakenne	11
2	YRITTÄJYYSKASVATUS	14
2.1	Yrittäjyyden määritelmä.....	14
2.2	Yrittäjyyskasvatuksen määritelmä	19
2.3	Yrittäjyyden opettaminen.....	22
3	YRITTÄJYYSKASVATUS TOISEN ASTEEN AMMATILLISESSA KOULUTUKSESSA SUOMESSA.....	27
3.1	Yrittäjyyskasvatus Euroopan tasolla.....	27
3.2	Yrittäjyyskasvatus Suomen kansallisella tasolla.....	29
3.2.1	Yrittäjyyskasvatus aiemmissa opetussuunnitelmien perusteissa	30
3.2.2	Yrittäjyyskasvatus vuoden 2015 opetussuunnitelmien perusteissa	31
3.2.3	Yrittäjyyskasvatus Variassa.....	32
3.3	Aiemmat tutkimukset toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatuksesta Suomessa	34
4	TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	37
4.1	Tutkimusongelmat.....	37
4.2	Tutkimusmenetelmät.....	37
4.3	Tutkimuksen kohderyhmä, otos ja aineistonkeruu.....	38
4.4	Tutkimusaineiston analysointi	38
4.5	Luotettavuus	41
5	TUTKIMUKSEN TULOKSET.....	43
5.1	Taustamuuttajat.....	43
5.2	Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt.....	47
5.3	Yritteliäisyyden vahvistaminen.....	56

5.4	Opetusmenetelmät ja työtavat	62
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	69
6.1	Ensimmäinen tutkimusongelma	69
6.2	Toinen tutkimusongelma.....	73
7	YHTEENVETO.....	75
	LÄHTEET	77

KUVAT

Kuva 1 Yrittäjyyskasvatuksen didaktinen malli (Fayolle, 2013).....	21
Kuva 2 Yrittäjyyskasvatuksen malli	26
Kuva 3 Muuttujien sijoittuminen pääkomponenttien suhteen	59

TAULUKOT

Taulukko 1 Taustamuuttujien kuvailu	45
Taulukko 2 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, kysymysten keskiarvo ja -hajonta.....	48
Taulukko 3 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, pääkomponenttianalyysi	50
Taulukko 4 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, pääkomponenttien ominaisarvot ja osuus varianssista	52
Taulukko 5 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, yksisuuntainen varianssianalyysi.....	53
Taulukko 6 Yritteliäisyyden vahvistaminen, kysymysten keskiarvo ja -hajonta.....	57
Taulukko 7 Yritteliäisyyden vahvistaminen, pääkomponenttianalyysi	58
Taulukko 8 Yritteliäisyyden vahvistaminen, pääkomponenttien ominaisarvot ja osuus varianssista	60
Taulukko 9 Yritteliäisyyden vahvistaminen, yksisuuntainen varianssianalyysi.....	61
Taulukko 10 Opetusmenetelmät ja työtavat, kysymysten keskiarvo ja -hajonta.....	63
Taulukko 11 Yrittäjyyskasvatuksen opetusmenetelmät ja työtavat, yksisuuntainen varianssianalyysi	65

1 JOHDANTO

Tämän diplomityön aiheena on yrittäjyyskasvatus. Aihetta tarkastellaan Euroopan komission ja Suomen valtioneuvoston asettamien tavoitteiden ja suuntaviivojen näkökulmasta. Opetushallitus on näiden tavoitteiden ja suuntaviivojen ohjaamana antanut yksityiskohtaisemmat määräykset yrittäjyyskasvatuksen toteuttamisesta kullekin kouluasteelle ja koulutusmuodolle. Tässä työssä tarkastellaan toisen asteen ammatillista koulutusta ja sitä ohjaaviin määräyksiin sisällytettyä yrittäjyyskasvatusta.

Tutkimuksen kohteena on toisen asteen ammatillinen koulutus Suomessa. Lisäksi tarkastellaan tarkemmin Vantaalla sijaitsevaa Vantaan kaupungin omistamaa toisen asteen ammatillista oppilaitosta, Variaa. Tutkimus keskittyy suomalaisten toisen asteen ammatillisten oppilaitosten sekä erityisesti Vantaan ammattiopisto Varian (myöhemmin Varia) opetushenkilöstön yrittäjyyskasvatukseen liittyvään toimintaan, joita tutkimalla pyritään kuvailemaan yrittäjyyskasvatuksen tilaa Suomessa ja erikseen kyseisessä oppilaitoksessa.

1.1 Työn tausta

Suomalaisissa toisen asteen ammatillisissa oppilaitoksissa, kuten Variassa, on ollut meneillään oppilaitoskohtaisten opetus- ja toteutussuunnitelmien uudistustyö. Opetushallituksen uudistetut opetussuunnitelmien perusteet astuivat voimaan 1. elokuuta 2015 (Opetushallitus, 2015). Oppilaitoskohtaiset opetussuunnitelmat, myös yrittäjyyskasvatuksen osalta, oli saatava uusien määräysten mukaisiksi siihen mennessä. Meneillään on uusien opetussuunnitelmien edellyttämän muutoksen toimeenpano. Työn aihe on siis kohdeoppilaitoksille varsin ajankohtainen ja merkittävä.

Uudistetut opetussuunnitelmien perusteet sisältävät useita muutoksia yrittäjyyskasvatuksen osalta. Muutokset perustuvat hallituksen lakimuutosesitykseen (HE 12/2014 vp, 2014) ja uuteen lakiin ammatillisesta koulutuksesta annetun lain muuttamisesta (787/2014, 2014). Muutosten jälkeen yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen merkitys ko-

roستuu yleisellä tasolla entisestään, mutta merkittävin konkreettinen muutos on yrittäjyyden ja yritystoiminnan asettaminen pakolliseksi yhteisten tutkinnon osien osa-alueeksi. (HE 12/2014 vp, 2014)

Yrittäjyys ja yritystoiminta tulee siis jatkossa olemaan oma erillinen vähintään yhden osaamispisteen laajuinen opintojaksonsa. Merkittävin ja isoin asia yrittäjyyskasvatuksen osalta on kuitenkin sen asema läpäisevänä aihepiirinä kaikessa opetuksessa. Tämän toteutuminen edellyttää opettajilta yrittäjämäistä toimintaa ja yrittäjämäisyyttä tukevia opetusmenetelmiä. Lisäksi opetuksen tulisi olla tiiviissä yhteydessä yrityksiin. Tutkimus pyrkii keskittymään erityisesti juuri näihin osa-alueisiin.

1.2 Tutkielman tavoitteet, ongelmat ja rajaukset

Diplomityön tavoitteena on tuottaa kuvailevaa tietoa toisen asteen ammatillisten oppilaitosten opetushenkilöstön yrittäjyyskasvatukseen liittyvästä toiminnasta. Kerätyn tiedon analysoinnin avulla pyritään kuvailemaan yrittäjyyskasvatuksen tilaa oppilaitoksissa sekä löytämään mahdollisia kehittämiskohteita ja -tarpeita. Tutkimuksessa myös verrataan Varian yrittäjyyskasvatuksen tilaa muiden suomalaisten toisen asteen ammatillisten oppilaitosten. Tällä tavoin pyritään vielä tarkemmin kartoittamaan Varian mahdolliset yrittäjyyskasvatukseen liittyvät vahvuudet ja heikkoudet. Analysoitujen tulosten ja tutkimuksen teoriaosuuden perusteella pohditaan ja suositellaan mahdollisia yrittäjyyskasvatuksen kehittämistoimia.

Tutkimus rajautuu oppilaitosten opetushenkilöstöön. Lisäksi pyritään keskittymään lähinnä ammatilliseen peruskoulutukseen nuorisoasteella. Vertailujen osalta käsitellään suomalaista ammatillista peruskoulutusta. Tutkimuksen tiedonkeruussa käytettävä mittaristo on varsin laaja ja useille kouluasteille tarkoitettu. Tässä tutkimuksessa keskitytään tarkemmin kolmeen mittariston osa-alueeseen, yrittäjyyskasvatuksen sisältöihin, yritteliäisyyden vahvistamiseen sekä opetusmenetelmiin ja työtapoihin. Tutkimusongelmia on kaksi:

- mikä on yrittäjyyskasvatuksen tila opettajien toiminnan osalta yrittäjyyskasvatukseen liittyen?

- mikä on Varian yrittäjyyskasvatuksen tila muihin vastaaviin oppilaitoksiin verrattuna?

Mikäli aineistoa analysoidessa nousee selvästi esiin joitain muita merkittäviä ilmiöitä, syvennyttään niihinkin tarpeen mukaan.

1.3 Tutkimuksen vaiheet

Tutkimus toteutettiin vuosien 2014–2016 aikana. Työ alkoi syyskuussa 2014 aiheen ja ohjaajien valinnalla. Aloituspalaverissa tarkennettiin työn aihetta ja päätettiin tutkimuksen kohteesta ja käytettävistä menetelmistä.

Tätä seurasi taustatiedon hankkiminen ja aihepiirin kirjallisuuteen tutustuminen. Samalla tutustuttiin käytettävään mittariin ja tilastollisen analysoinnin menetelmiin ja välineisiin. Mittariston osalta pohdittiin myös mahdollisia kehittämistoimia sen kohdentamiseksi erityisesti ammatilliseen koulutukseen sopivaksi.

Muodollisia seikkoja olivat aiheen hyväksyttäminen sekä tiedonkeruutavasta sopiminen kohdeoppilaitoksen rehtorin kanssa. Tämän jälkeen määriteltiin tiedonkeruutapana olevan kyselyn ajankohta ja kohderyhmälle esitettiin kutsu tiedonkeruussa käytettään mittaristoon kirjautumisesta ja kyselyyn vastaamisesta. Lisäksi haettiin tutkimuslupa Vantaan kaupungin sivistystoimesta.

Tammikuussa 2015 alkoi varsinainen raportin kirjoitustyö taustatiedon ja teorian osalta. Kysely toteutettiin helmi–maaliskuussa 2015. Tätä seurasi aineiston analysointi syksyllä 2015 ja keväällä 2016. Johtopäätösten tekeminen ja raportin viimeistely tapahtui syksyllä 2016.

1.4 Raportin rakenne

Raportti alkaa diplomityön aihepiirin teoriataustan esittelyllä. Ensin kerrotaan yrittäjyyskasvatuksesta ja yrittäjyydestä yleisellä tasolla. Lähdeaineistona käytetään aihepiirin väi-

töskirjoja ja vertaisarvioituja tieteellisiä artikkeleita. Lisäksi mukana on aihetta käsitteleviä kirjoja. Osassa pohditaan myös lyhyesti yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen käsitteiden määritelmiä, ja sen pohjalta esitetään tässä tutkimuksessa käytettävät yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen määritelmät.

Näitä määritelmiä seuraa yrittäjyyden opettamisen ja opetettavuuden teorioiden pohdinta aihepiirin tieteellisen kirjallisuuden avulla. Osion tarkoituksena on tuoda esiin yrittäjyyden opettamiseen liittyviä osa-alueita ja pohtia niiden merkitystä opettajan yrittäjyyskasvatukseen liittyvän toiminnan kannalta. Luvun lopuksi pyritään luomaan tutkimuksen kontekstiin ja aihepiiriin soveltuva viitekehys.

Seuraavassa luvussa siirrytään tarkastelemaan yrittäjyyskasvatusta tarkemmin tutkimuksen kohteen, eli suomalaisen toisen asteen ammatillisen koulutuksen näkökulmasta. Asian taustoittamiseksi esitellään ensin Euroopan komission yrittäjyyskasvatuksen linjauksia ja ohjeita. Lähteinä käytetään Euroopan komission raportteja ja selvityksiä. Näin saadaan selville, mikä ohjaa suomalaista lainsäädäntöä ja Suomen valtioneuvoston aihepiiriin liittyviä linjauksia.

Suomalaista lainsäädäntöä selvitellään aihepiiriä koskettavien lakien ja asetusten sekä niihin tehtyjen muutosten pohjalta. Lisäksi käsitellään niihin liittyviä hallituksen esityksiä. Suomen julkishallinnon linjauksia tarkastellaan myös valtioneuvoston ja opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisujen ja raporttien avulla. Nämä toimivat pohjana Opetushallituksen ammatillista koulutusta ohjaavalle työlle.

Opetushallitus laatii ammatillista peruskoulutusta ohjaavat määräykset ja ohjeet, näistä tärkeimpänä tutkinnon perusteet. Nämä määräykset ja ohjeet ohjaavat yksittäisten oppilaitosten toimintaa. Tutkinnon perusteiden osalta tutustutaan edellisten opetussuunnitelmien perusteiden yrittäjyyskasvatusta koskettaviin osiin, minkä jälkeen tutustutaan 1. elokuuta 2015 voimaan astuneisiin uusiin tutkinnon perusteisiin. Näin saadaan selvitettyä tutkimuksen varsinaista kohteen, eli Varian, yrittäjyyskasvatusta ohjaavat puitteet.

Tämän jälkeen tutustutaan tarkemmin Varian yrittäjyyskasvatukseen. Luvussa esitellään oppilaitoksen yrittäjyyskasvatukseen liittyviä linjauksia. Esittely perustuu oppilaitoksen

yrittäjyyskasvatusta koskeviin suunnitelmiin ja opetusta tarkemmin ohjaileviin oppilaitoskohtaisiin opetussuunnitelmiin sekä näiden pohjalta laadittuihin toteutussuunnitelmiin. Lisäksi kuvaillaan Varian aiempia yrittäjyyteen liittyviä toimia ja sitä, miten yrittäjyyttä on oppilaitoksessa opetettu. Lopuksi luvussa tuodaan esille oppilaitoksen tavoitteet ja suunnitelmat yrittäjyyskasvatuksen osalta. Näin saadaan luotua pohja toteutettavalle tutkimukselle ja tutkimusongelmille.

Tutkimuksen toteutusta käsittelevässä luvussa tutkimusote ja tutkimusongelmat. Tästä siirrytään tutkimusongelmien ratkaisussa käytettäviin menetelmiin niin aineistonkeruun kuin aineiston analysoinnin osalta. Tässä osiossa tarkastellaan myös tutkimuksen luotavuutta.

Viidennessä luvussa esitellään tutkimuksen tulokset. Tulosten lisäksi esitellään aineistoon liittyviä yleisiä tunnuslukuja ja käydään läpi valittuja analysointimenetelmiä ja valinnan perusteluja.

Raportti päättyy johtopäätöksiin ja tutkielman yhteenvetoon.

2 YRITTÄJYYSKASVATUS

Tässä luvussa käsitellään yrittäjyyskasvatusta. Yrittäjyyskasvatuksen taustoittamiseksi esitellään ensin lyhyesti yrittäjyyden käsitettä. Tämän pohjalta siirrytään pohtimaan yrittäjyyskasvatuksen käsitettä. Pohdinnan perusteella esitellään tässä tutkielmassa käytettävät yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen määritelmät.

Käsitteiden määrittelyn jälkeen luodaan teoreettinen pohja tutkielman varsinaiselle aihepiirille, eli yrittäjyyden oppimiselle, opettamiselle ja opetettavuudelle. Vaikka tutkielma on rajattu Suomen toisen asteen ammatilliseen koulutukseen, käsitellään tässä luvussa aihepiiriä laajemmin ja yleisemmällä tasolla. Mukana on kansainvälisiä tutkimuksia ja teoksia, jotka käsittelevät kaikkia kouluasteita. Tavoitteena on kuitenkin teoriapohjan luominen juuri tämän tutkielman kontekstiin.

2.1 Yrittäjyyden määritelmä

Yrittäjyyden käsitteestä ei tiedeyhteisössä ole yksimielisyyttä. Käsitettä voidaan tarkastella monen tieteenalan ilmiönä ja useista näkökulmista. Yrittäjyys voidaan nähdä esimerkiksi liiketoimintana, yksilön ominaisuutena tai yhtä hyvin sosiaalisena ja kulttuuri-ilmiönä. Tieteenalana voi olla vaikkapa liiketalous, psykologia, sosiologia tai monen tieteenalan yhdistelmä.

Yrittäjyyden käsitettä voidaan jaotella sen laajaan ja suppeaan merkitykseen. Suppeassa merkityksessään yrittäjyys tarkoittaa liiketoimintaa, usein erityisesti uuden yritystoiminnan käynnistämistä tai pienyrittäjyyttä. Laajassa merkityksessä yrittäjyyden käsite kattaa liiketoiminnan lisäksi myös yksilöiden yrittäjämäisen asenteen ja toiminnan myös muussa kuin oman liiketoiminnan yhteydessä. (Bridge, et al., 2003, pp. 31 - 41) Jo pelkästään eri kielille käännettynä käsite saa erilaisia merkityksiä. Ruotsin kielessä ”entreprenör” voidaan ymmärtää suppeahkosti urakoitsijaksi, kun taas ”företagsam” tarkoittaa laajemmin yritteliästä ja aikaansaavaa henkilöä. Suomen kielessä sana perustuu jonkin asian yrittämiseen. (Carsrud & Brännback, 2007, p. 4). Yrittäjyys ymmärrettäneen

yleisimmin käsitteen suppeassa merkityksessä. Yritteliäisyys ja yrittäjämäisyys taas tarkoittavat laajempaa merkitystä. Oman vaikeutensa käsitteen määrittelyyn tuo se, ajatellaanko yrittäjyyden olevan jokin yhdistelmä henkilön sisäisiä ominaisuuksia, ympäristön ja tilaisuuksien aikaansaamaa tai kenties näiden yhdistelmää (Shane, 2003, p. 2).

Yrittäjyyden (Entrepreneurship) käsitteen katsotaan tiedemaailmassa syntyneen 1700-luvun alkupuolella. Käsitteen esitteli Richard Cantillon. Tässä vaiheessa sitä alettiin käyttää taloustieteellisessä mielessä ja lähinnä kaupankäyntiin liittyen. (Matlay, 2005) (Carsrud & Brännback, 2007, p. 7) Sen jälkeen käsite on laajentunut kattamaan tilanteesta ja tieteenalasta riippuen paljon muutakin, esimerkiksi innovointia, uuden liiketoiminnan luomista ja johtamista (leadership) (Carsrud & Brännback, 2007, p. 7).

Modernin ajan merkittävimpiin yrittäjyyden tutkijoihin ja yrittäjyys-käsitteen muokkaajiin kuuluvat Joseph A. Schumpeter ja Israel M. Kirzner. Schumpeter näki yrittäjät nimenomaan innovaattoreina, uuden luojina markkinoille. Kirzner taas näkee yrittäjät markkinoilla syntyneisiin mahdollisuuksiin tarttujina ja niiden hyödyntäjinä. Schumpeterin mukaan yrittäjät synnyttävät markkinoille epätasapainoa, Kirznerin mielestä taas yrittäjät tasapainottavat markkinoiden häiriöitä. (Carsrud & Brännback, 2007, pp. 7 - 8) (Shane, 2003, p. 20) (Claude, 2013) Heidän aikansa teorioissa yrittäjyys liittyy edelleen varsin vahvasti nimenomaan liiketoimintaan.

Yrittäjyyden arvostus oli 1970-luvulle asti korkealla, mutta arvostus uhkasi hiipua, koska yhteyttä taloudellisen hyvinvoinnin ja yksittäisten yritteliäiden ihmisten aikaansaannosten välillä ei enää nähty niin selkeästi. Suuryritysten laitostuminen ja julkishallinnon kasvanut vaikutus yritystoimintaan ehkä hämärsi yhteyttä. (Fayolle, et al., 2005, p. 3) (Schumpeter, 1950) Yrittäjyyden arvostus alkoi kuitenkin taas herätä, kun alettiin tiedostaa nimenomaan pienten yritysten merkitys uuden työn luomisessa. Myös yrittäjämäisen toiminnan merkitys organisaatioissa huomattiin. Näin siirryttiin modernista ajasta post-moderniin aikaan. Samalla mukaan yrittäjyyden tutkimukseen alkoi tulla taloustieteen lisäksi muita tieteenaloja, kuten psykologia, sosiologia, johtaminen, markkinointi ja kasvatustiede. (Fayolle, et al., 2005, pp. 3, 9)

Yrittäjyyden määritelmä on siis muuttunut ja kehittynyt kolmen aikakauden murroksissa; teollistumisen 1700-luvulta 1900-luvun alkuun, modernin ajan 1900-luvun alusta 1970-luvulle ja sen jälkeisen postmodernin ajan myötä. Nykyisin yrittäjyys voidaan jaotella kolmeen osaan. Yksilötason sisäinen yrittäjyys tarkoittaa yksilön yrittäjämäistä ja yritteliästä toimintaa ja käytöstä. Yritystoiminta tarkoittaa yritys- ja liiketoiminnan pyörittämistä ja siihen liittyviä yrittäjiä. Usein tällä tarkoitetaan erityisesti pientä yritystoimintaa ja uuden liiketoiminnan aloittamista. Lisäksi yrittäjyys voidaan käsittää yhteisön kollektiivisena yrittäjämäisenä toimintana ja käytöksenä tai myös yrittäjämäisinä organisaatioina. (Fayolle, et al., 2005, pp. 4, 9) (Carsrud & Brännback, 2007, p. 9) Suomen kielessä yleistä on jaottelu sisäiseen ja ulkoiseen yrittäjyyteen. Sisäinen yrittäjyys käsittää sisäisen ja omaehtoisen yrittäjyyden, joilla molemmilla tarkoitetaan yrittäjämäistä toimintaa. Ulkoinen yrittäjyys tarkoittaa varsinaista yritystoimintaa, yrittäjyyttä ja yritystoiminnan luomista. (Ruskovaara, et al., 2011)

Aiemmin yrittäjyyttä pidettiin yksilön sisäisenä ominaisuutena. Niinpä sitä tutkittaessa keskityttiin lähinnä yksilöön. Yrittäjän syntyperäiset ominaisuudet ovat edelleen iso osa yrittäjyyden tutkimista. Tutkimukseen on kuitenkin tullut yhä enemmän mukaan ympäristön vaikutus. Yhteisöllisyys, verkostoituminen ja kulttuurin vaikutus on myös huomioitu. Yrittäjyyttä katsotaan myös toiminnan lisäksi prosessina. (Fayolle, et al., 2005, p. 10)

Yrittäjissä ja yrittäjämäisesti toimivissa henkilöissä on tunnistettavissa joitain yleistettäviä ominaisuuksia. Yhteistyökyky nousee ensimmäisenä esiin. Tämä ei kuitenkaan tarkoita liiallista suostuvaisuutta ja myöntyväisyyttä. Kyky kuunnella muita on tarpeen. Tavoitteellisuus ja halu sekä valmius tehdä ahkerasti töitä on myös tyypillistä. Tähän liittyy osaltaan kyky asettaa visioita. Yrittäjät ovat myös aina avoimia uusien asioiden oppimiselle. He myös uskovat itseensä ja kykyihinsä. Liiallinen riskinotto ei ole ominaista, mutta kohtuullinen riskinottokyky, kyky tehdä päätöksiä vajailla tiedoilla ja kyky sietää epävarmuutta sitä vastoin ovat. Usein yrittäjistä tunnistaa myös kutsumuksen, intohimon ja palon tekemisiinsä. Nämä ominaisuudet eivät liity pelkästään yritystoimintaa pyörittäviin henkilöihin. Näillä ominaisuuksilla varustettu henkilö voi toimia yrittäjämäisesti kaikessa toiminnassaan. (Carsrud & Brännback, 2007, pp. 15 - 16)

Yrittäjydessä keskeiseksi asiaksi on määritelty milloin schumpeteriläisesti resurssien uudelleen järjestäminen, milloin kirzneriläisesti mahdollisuuksien havaitseminen ja niiden hyödyntäminen. Usein keskitytään yritteliään yksilön ominaisuuksiin, kuten riskinottokykyyn, luovuuteen tai innovatiivisuuteen. Uusimmissa määritelmissä yrittäjyys on yksilöiden verkostoitumista sosiaalisissa systeemeissä ja rakenteissa. Se on siis yhdistelmä yksilön ominaisuuksia, toimintaa ja vuorovaikutusta ympäristön kanssa. (Tiikkala, 2013, p. 14) (Venkataraman, et al., 2012) (Sarason, et al., 21)

Liiketoiminnan ja mahdollisuuksien hyödyntämisen kannalta yrittäjyys vaatii luovuutta. Menestymistä edesauttaa myös monipuolinen elämäkokemus ja laajat sosiaaliset verkostot, samoin kokemus liike-elämästä tai yrittäjyydestä. Usein yrittäjämäiset henkilöt etsivät uusia ratkaisuja ja mahdollisuuksia muita aktiivisemmin, ja heillä on keskimääräistä paremmat kyvyt omaksua ja havainnoida näitä asioita. (Shane, 2003, pp. 45 - 57) Tyypillistä yrittäjille on halu menestyä tai saavuttaa jotain, samoin tarve itsenäisyyteen ja riippumattomuuteen. Heillä on usein myös vahvaa uskoa omiin vaikuttamismahdollisuuksiinsa. (Shane, 2003, pp. 99 - 111)

Garssrud ja Brännback (2007, pp. 16 - 17) jaottelevat yrittäjät neljään ryhmään. Ensimmäiseen ryhmään kuuluvat saavutuskeskeiset yrittäjät. He ovat toimeliaita ja aktiivisia, vastuuntuntoisia ja sitoutuneita. Lisäksi heillä on vahva usko itseensä. Toiseen ryhmään kuuluvat kauppamies-yrittäjät. Heillä on hyvät ihmissuhdetaidot ja he ymmärtävät ihmisten tarpeita. He soveltuvat erityisesti kuluttajakauppaan ja palvelualoille. Kolmannessa ryhmässä ovat teknologisesti suuntautuneet yrittäjät. He ovat usein sisäänpäin suuntautuneita keksijöitä. He suhtautuvat kaikkeen, myös riskinottoon, analyttisesti. Viimeisenä tyyppinä on manageri. Hän on kilpailunhaluinen ja haluaa johtaa itse. Managerit sopivat yrittäjämäisiä organisaatioita paremmin isoihin vakiintuneisiin yrityksiin.

Cope (2005) jakaa yrittäjyden määrittelyn kolmeen osa-alueeseen. Toiminnallinen osa käsittelee yrittäjän toimia ja vuorovaikutusta ympäristönsä kanssa. Siihen liittyy myös mahdollisuuksien luominen ja olosuhteisiin reagoiminen. Yrittäjän persoonallisiin ominaisuuksiin kuuluu sisäsyntyiset yrittäjyyteen sopivat ominaisuudet. Niiden merkitys on saanut kritiikkiä siitä, että ne sivuuttavat ympäristön vaikutuksen, olosuhteiden

muuttumisen ja jatkuvan oppimisen tärkeyden. Tärkeimpänä osana hän pitää yrittäjän käyttäytymiseen painottuvaa näkökulmaa. Siinä yrittäjyys nähdään prosessina, jossa yrittäjän toiminta ja ominaisuuden ovat vain osa kokonaisuutta. Erityisen tärkeätä on yrittäjän kyky oppia ja sopeutua ympäristöön. Tähän kykyyn vaikuttaa *yrittäjävalmius* (Entrepreneurial Preparedness). Sillä tarkoitetaan tarkoittaa yrittäjälle kertynyttä kokemusta ja osaamista, joka on sitten hyödynnettävissä yrittäjyyden prosessissa, esimerkiksi uuden yritystoiminnan aloittamisessa. Osana valmiutta ovat myös henkiset ja henkilökohtaiset ominaisuudet, elämäntilanne ja urakehitys.

Yhdeksi vaihtoehdoksi ennustamaan tai ymmärtämään yrittäjyystaipumuksia on kehitetty yrittäjämäisen asennoitumisen malli (Entrepreneurial Attitude Orientation, EAO). Malli pyrkii olemaan vaihtoehto paljon kritisoiduille yksilön yrittäjäominaisuuksille. Asenne tarkoittaa taipumusta käyttäytyä jotakin asiaa kohtaan tietyllä tavalla, positiivinen asenne myönteisellä tavalla ja kielteinen asenne negatiivisella tavalla. Mallissa mitataan asennetta yrittäjyyttä kohtaan neljän osa-alueen suhteen; itsetunnon, vaikuttamismahdollisuuksien, innovatiivisuuden ja saavuttamisen. Näiden osa-alueiden ajatellaan vaikuttavan positiivisesti asenteeseen yrittäjyyttä kohtaan. Mallin avulla on löydetty eroja yrittäjien tai yrittäjyyttä opiskelevien ja vertailuryhmien välillä. (Shariff & Saud, 2009) (Robinson, et al., 1991) Yrittäjämäisen asenteen voidaan olettaa olevan yksi yrittäjäksi ryhtymisen vaikutin. Positiivinen asenne yrittäjyyttä kohtaan vaikuttaa positiivisesti yrittäjyysaikomuksiin ja esimerkiksi innovatiivisuuteen. (Soomro & Shah, 2015) (Ferreira, et al., 2012) (Hamidi, et al., 2008)

Kuten edellä nähdään yrittäjyys voi tarkoittaa monenlaisia asioita ajasta, tilanteesta ja näkulmasta riippuen. Tyhjentävää määritelmää käsitteestä ei voida nykyisin keinoin antaa. Yrittäjyys on käsitteenä muuttuva ja elävä. Se tulisi siis aina määrittää tilannekohtaisesti. Tämän tutkielman kontekstina on toisen asteen ammatillinen koulutus Suomessa. Niinpä yrittäjyyttä kasitellään tässä tutkielmassa Opetusministeriön (2009, p. 11) määritelmän mukaisesti seuraavasti:

Yrittäjyys on yksilön kykyä muuttaa ideat toiminnaksi. Se sisältää luovuuden, innovaatiokyvyn ja riskinoton, samoin kuin kyvyn suunnitella ja johtaa toimintaa tavoitteiden saavuttamiseksi. Nämä ominaisuudet tukevat yksilön jokapäiväistä elämää, koulutuksessa, työssä, vapaa aikana ja muussa yhteiskunnallisessa toiminnassa. Näitä ominaisuuksia tarvitaan yritystoiminnassa, mutta ne lisäävät myös työntekijän tietoisuutta työstään ja auttavat tarttumaan mahdollisuuksiin.

Ammatillista koulutusta ajatellen yrittäjyys tarkoittaa lisäksi valmiuksia sekä itsenäisenä ammatinharjoittajana toimimiseen että työnantajayrittäjyyteen. (HE 12/2014 vp, 2014, p. 26)

2.2 Yrittäjyyskasvatuksen määritelmä

Yrittäjyyskasvatuksen käsitteenmäärittely on yrittäjyyden tavoin haasteellista. Riippuen yrittäjyyden käsitteen ymmärtämisestä yrittäjyyskasvatus voidaan myös ymmärtää suppeasti tai laajasti. Laajemmassa merkityksessä yrittäjyyskasvatus kattaa liiketoimintaan sidoksissa olevien tietojen ja taitojen opettamisen lisäksi myös yrittäjämäiseen asenteseen ja toimintaan sekä yritteliäisyyteen kasvattamisen kaikilla yhteiskunnallisen toiminnan osa-alueilla (Lepistö, 2011). Suppeasti ajatellen yrittäjyyskasvatus rajoittuu käsittelemään vain yritystoimintaa ja siihen liittyviä valmiuksia.

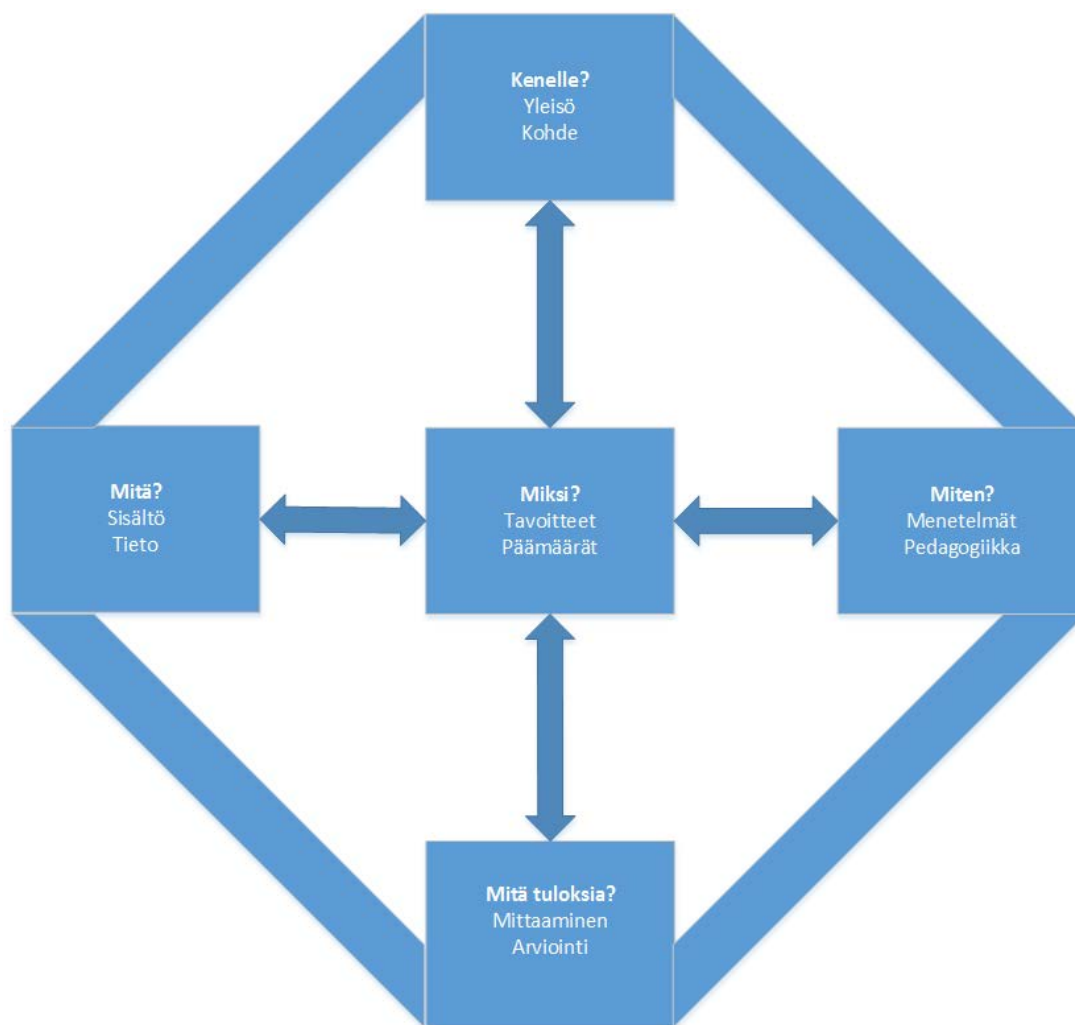
Englannin kielen termejä ”enterprise education”, ”entrepreneurship education” ja ”entrepreneurial education” käytetään eri yhteyksissä tarkoittamaan eri asioita. Tämä aiheuttaa joskus sekaannusta. (Ruskovaara, 2014, p. 16) Myöskään suomen kielessä ei ole yhteisymmärrystä käsitteen ”yrittäjyyskasvatus” sisällöstä. Joskus se tarkoittaa yritystoimintaan, joskus yrittäjämäiseen ja yritteliäiseen toimintaan ja joskus niihin kaikkiin liittyvää kasvatusta.

Yleisimmin yrittäjyyskasvatuksessa yrittäjyys jaotellaan sisäiseen ja ulkoiseen yrittäjyyteen. Sisäinen yrittäjyys tarkoittaa yrittäjämäistä toimintatapaa ja asennetta. Omaehtoinen yrittäjyys on joissain määrittelyissä oma osa-alueensa, mutta usein sen katsotaan sisältyvän sisäiseen yrittäjyyteen. Erona on, että omaehtoinen yrittäjyys käsittelee aina yksilötasoa, mutta sisäinen yrittäjyys voi olla myös yhteisön ominaisuus.

Ulkoinen yrittäjyys ymmärretään liiketoimintana tai sen synnyttämisenä. (Tiikkala, 2013, p. 15)

Euroopan komission (Directorate-General for Enterprise and Industry, 2013, pp. 10 - 11) mielestä yrittäjyyskasvatuksen tehtävä ammatillisen koulutuksen yhteydessä on ensinnäkin kehittää henkilökohtaisia ominaisuuksia ja kykyjä, joilla saadaan luotua pohja yrittäjämäiselle ajattelutavalle ja käytökselle. Opiskelijoiden tietoisuutta itsensätyöllistämismahdollisuuksista ja yrittäjyydestä urana tulee lisätä. Lisäksi tulee antaa käytännön valmiuksia yrityksen perustamiseen ja yritystoiminnan pyörittämiseen. Yrittäjyyskasvatus ei kuitenkaan ole rajattu vain yritystoiminnan tarkoituksiin. Yrittäjämäisyys on kaikille tarpeellinen ominaisuus, joka lisää luovuutta ja itseluottamusta.

Yrittäjyyskasvatus ei ole pelkästään edellä mainittuja sisältöjä ja tavoitteita. Yrittäjyyskasvatusta ovat myös yrittäjämäiset opetusmenetelmät. Kuvassa 1 on esillä Fayollen (2013) yrittäjyyskasvatuksen malli.

Kuva 1 Yrittäjyyskasvatuksen didaktinen malli (Fayolle, 2013)

Mallissa ylimpänä on opetuksen kohde, eli kenelle opetetaan tai ketkä oppivat. Lisäksi yrittäjyyskasvatukselta odotetaan tuloksia, mieluiten arvioitavissa olevia ja mitattavia. Näiden kahden välissä tapahtuu varsinainen yrittäjyyskasvatus. Se koostuu kolmesta osasta; 1) mitä, eli sisältö, 2) miksi, eli tavoitteet ja 3) miten, eli millä menetelmillä. Yrittäjämäisiksi opetusmenetelmiksi katsotaan muiden muassa tekemällä oppiminen, ko-keilut, aidossa ympäristössä tapahtuva oppiminen ja yleisesti kaikki toiminnalliset ja osallistavat menetelmät.

Tässä tutkielmassa yrittäjyyskasvatusta tarkastellaan sen laajassa merkityksessä, kuten Opetusministeriö on käsitteen julkaisussaan Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat (Opetusministeriö, 2009, p. 11) määritellyt:

Yrittäjyyskasvatuksella tarkoitetaan pääasiassa opetushallinnon alalla tehtävää laajaalaista työtä yrittäjyyden vahvistamiseksi. Yrittäjyyskasvatusta tekevät ja toimintaa tukevat myös useat työelämätahot ja järjestöt. Käytännön toimenpiteiden tavoitteena ovat myönteisten asenteiden lisääminen, yrittäjyyteen liittyvien tietojen ja taitojen kehittäminen, uuden yrittäjyyden aikaansaaminen, yrittäjien ja yrityksissä olevan henkilöstön osaamisen kehittäminen sekä yrittäjämäinen toimintatapa työpaikoilla ja kaikessa muussakin toiminnassa. Yrittäjyyskasvatus perustuu elinikäiseen oppimiseen ja verkostomaiseen toimintatapaan.

Ammatillista koulutusta ajatellen yrittäjyyskasvatus sisältää lisäksi valmiuksien antamisen sekä itsenäisenä ammatinharjoittajana toimimiseen että työnantajayrittäjyyteen (HE 12/2014 vp, 2014, p. 26). Edelleen, yrittäjyyskasvatukseen katsotaan kuuluvan myös yrittäjämäiset opetusmenetelmät, joilla pyritään edistämään oppijoiden edellytyksiä tulla aktiivisiksi, vastuuntuntoisiksi ja yrittäjämäisiksi kansalaisiksi (Ruskovaara, 2014, p. 13).

2.3 Yrittäjyyden opettaminen

Voiko yrittäjyyttä oppia ja opettaa? Se riippuu siitä, miten yrittäjyys ymmärretään, ja miten yksilön oletetaan tulevan yrittäjäksi tai yrittäjämäiseksi. Synnyttääkö sellaiseksi, vai onko siihen mahdollista kasvaa? Tiedeyhteisössä on edelleen kannatusta ajatukselle, ettei yrittäjyyttä voi opettaa, koska se koostuu henkilökohtaisista ominaisuuksista, kyvyistä ja luonteenlaadusta. Vallitsevampi on kuitenkin käsitys, jonka mukaan yrittäjyyteen liittyy paljon muutakin, ja että yrittäjyyttä on mahdollista oppia ja opettaa ainakin joiltakin osin. (Fayolle & Gailly, 2008)

Syynä erimielisyyteen on osaltaan se, että tutkimustulokset yrittäjyyskasvatuksen vaikuttavuudesta ovat ristiriitaisia. Enin osa tutkimustuloksista osoittaa kuitenkin yrittäjyyden opettamisella olevan positiivisia vaikutuksia. Tietoisuuteen yrittäjyydestä, ja asenteisiin sitä kohtaan, on kyetty vaikuttamaan. Myös yrittäjämäistä käytöstä, toimintaa ja yrittäjyystaitoja on kyetty edistämään. (Ruskovaara, 2014, p. 49) Yrittäjyyden opettavuutta arvioitaessa on kuitenkin muistettava, että todellista vaikuttavuutta on hankala mitata tarkasti (Järvi, 2013, p. 19).

Joidenkin mielestä myös luontaisia ja synnynnäisiä ominaisuuksia voidaan kehittää opettamalla (Birdthistle, et al., 2007). Tärkeätä olisi myös varmistaa, ettei lasten luontaista luovaa ja yrittäjämäistä asennetta ja tapaa toimia tukahdutettaisi koulussa, vaan että heitä päinvastoin rohkaistaisiin pitämään siitä kiinni (Fuchs, et al., 2008).

Oletetaan siis, että yrittäjyyttä tai yrittäjämäisyyttä on mahdollista oppia ja opettaa. Tästä oletuksesta herää heti lisää kysymyksiä. Edellisessä aluvuossa esitellyn yrittäjyyskasvatuksen didaktisen mallin mukaisesti opettamista tarkastellaan jaottelulla kenelle, mitä, miksi, miten ja millä tuloksilla? Näistä kysymyksistä tässä tutkielmassa keskitytään kahteen kysymykseen. Mitä ja miten?

Tässä tutkielmassa keskitytään erityisesti opettajien rooliin. Fayolle (2013) on korostanut opettajan roolin tärkeyttä yrittäjyyden opettamisessa. Opettajien rooliin ja merkitykseen ei ole ehkä kiinnitetty riittävästi huomiota. Opettajien tieto- ja taitotasoa tulisi kohottaa. Toisaalta on esitetty ajatuksia, että vain oikeiden yrittäjien pitäisi opettaa yrittäjyyttä olemalla esikuvia (Fayolle & Gailly, 2008). Niinpä jaotteluun on aiheellista lisätä erikseen kysymys; kuka? Tässä tutkielmassa vastaus kysymykseen on siis toisen asteen ammatillisen koulutuksen opettaja.

Hytti ja Gorman (2004) tiivistävät yrittäjyyskasvatuksen tavoitteiksi laajemman ymmärryksen edistämisen yrittäjyydestä, yrittäjämäisen toiminnan oppimisen sekä yrittäjäksi ryhtymisen vaatimien taitojen oppimisen. Tästä johdettuna yrittäjyyskasvatuksen pitäisi sisältää tietoisuuden edistämistä yrittäjyydestä, yrittäjyystaitojen opettamista ja oppimista yrittäjämäisillä toimintatavoilla. Tiikkala (2013, p. 18) esittää saman asian hieman toisin sanoin. Hänen mukaansa yrittäjyyskasvatuksessa opitaan yrittäjyyttä varten, yrittäjyydestä ja yrittämisen kautta. Euroopan komission (2009, p. 10) näkemys on samoilla linjoilla. Se nostaa raportissaan esiin, että yrittäjyyskasvatusta on yrittäjämäisen ajattelutavan ja toiminnan kehittämisen, tietoisuuden lisääminen yrittäjyydestä uravaihtoehtona, oppiminen käytännön tekemisen ja projektien kautta tai vaikka harjoitusyritystä pyörittämällä sekä yrityksen perustamisessa ja hallinnoimisessa tarvittavien taitojen opettaminen.

Henry ym. (2005) nostavat esille sen, että yrittäjyyskasvatuksen sisällöt tulee aina sopeuttaa kohderyhmän kykyihin ja tarpeisiin. Tietoisuuden lisääminen yrittäjyydestä ja yrityksen perustamiseen liittyvistä seikoista on yksi näistä osa-alueista. Asennekasvatusta on myös osa tätä. Toisena osa-alueena voidaan nähdä valmentaminen yrittäjäuraan ja yrityksen perustamiseen liittyvien käytännön taitojen opettaminen. Kolmantena osa-alueena on yrityksen pyörittämiseen liittyvien taitojen opettaminen. Tähän voi sisältyä myös yrittäjämäinen toiminta työntekijänä. Kaikki nämä osa-alueet soveltuvat toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatukseen sisällöiksi.

Fuchs ym. (2008) näkevät yrittäjyyskasvatukseen tavoitteiksi ensinnäkin yrittäjämäisen asenteen ylläpitämisen ja kehittämisen. Tämä kohdistuu eniten perusasteen koulutukseen, mutta on tarpeen myös toisella asteella. Yrittäjämäisen ominaisuudet ja taidot ovat nykyisin työelämän avaintaitoja. Siksi niiden sisällyttäminen yrittäjyyden opettamiseen on varsin tärkeää.

Vaikka yrittäjyys tai itsensä työllistäminen ole kaikille soveltuva uravaihtoehto, on siihen liittyvän tietoisuuden ja taitojen opettaminen tarpeen. Työelämän muuttuessa yhä useammalle yrittäjyydestä tulee keino elättää itsensä. Kaikki nämä tavoitteet ja sisällöt ovat linjassa ammatillista koulutusta ohjaavien säädösten kanssa. Perinteisten palkkatöiden aleneva ansiotaso, työsuhteiden epävarmuus tai jopa työttömyys ovat yrittäjyyttä kohti työntäviä tekijöitä niille, joita yrittäjyyden vetovoima ei ole muuten tavoittanut. (Wickham, 2001, p. 68)

Fuchsin ym. (2008) tavoin Hamidi ym. (2008) liittävät luovuuden ja innovatiivisuuden merkityksen yrittäjäksi ryhtymiseen ja yrittäjämäisyyteen. Näitä ominaisuuksia tulisi siis myös kehittää ja sisällyttää yrittäjyyskasvatukseen. Sisältöinä niiden opettaminen saattaa olla keinotekoisia, mutta yrittäjämäisten opetusmenetelmien ja työtapojen kautta luovuuteen ja innovatiivisuuteen voidaan rohkaista. Virheiden salliminen, kokeilut ja niistä oppiminen ovat hyvä esimerkki (Fayolle, 2007, pp. 83 - 84) (Järvi, 2013, p. 128). Myös Gibb (1997) sekä Pittaway ja Cope (2007) tuovat esiin kokeilemisen ja virheistä oppimisen osana yrittäjämäistä oppimista.

Norjassa yrittäjyyskasvatuksen linjauksen ovat hyvin samansuuntaisia tässä esiteltyjen tutkimusten ja myös Suomen linjausten kanssa. Yrittäjämäisen toiminnan ja yrittäjämäisten menetelmien käytön katsotaan edistävät yrittäjyyteen liittyvien seikkojen lisäksi opiskelijoiden yleisiä avaintaitoja, joita tarvitaan kaikessa toiminnassa. Yrittäjyyskasvatus on siellä jaettu kolmeen osaan. Yrittäjämäisten henkilökohtaisten ominaisuuksien ja asenteiden huomioiminen on näistä ensimmäinen. Tämä osa sisältää luovuuden ja innovoinnin lisäksi aloitteellisuuden, riskinottovalmiudet, itseluottamuksen. Mukana on myös tärkeänä osa-alueena yhteistyökyky ja sosiaaliset taidot. Toinen osa sisältää yrittäjämäiset menetelmät ja työtavat kaikessa opetuksessa. Kolmannessa osassa keskitytään yritystoimintaan liittyviin taitoihin. (Johansen & Schanke, 2012)

Hytti ja O’Gorman (2004) ehdottavat käytettäväksi toiminnallisia menetelmiä. Puitteina voivat olla harjoitus- tai virtuaaliyrietykset, joissa opiskelijat ottavat vastuullisen roolin. Opettajat toimivat valmentajina ja mahdollistajina. Tämä vaatii rohkeutta luopua perinteisestä opettajan roolista ja antaa opiskelijoille vastuuta. Yksi keino voi olla opiskelijoiden ohjaaminen oikeaan suuntaan kysymyksillä eikä niinkään vastauksilla. Perinteisempiä menetelmiä käytettäessä toiminnallinen osuus jää usein yritysyhteistyön varaan. Opettajien valmiuksien kehittäminen vaikkapa yrittäjyyskasvatuskoulutusten avulla olisi tärkeätä.

Opettajan rooli ei yrittäjyyskasvatuksessa ole perinteinen tiedon jakaminen, eikä opiskelijoiden tehtävänä ole passiivinen tiedon vastaanottaminen. Opettajan tehtävänä pitäisi olla opiskelijoiden ohjaaminen aktivoivissa oppimisprosesseissa. Opiskelijaa tulisi rohkaista itsenäiseen toimintaan ja omaan ajatteluun. Haasteena tässä on opettajien uskallus heittäytyä tuntemattomaan. Opettajajohtoinen ja ennalta tarkoin suunniteltu oppimisprosessi saattaa tuntua opettajalle turvallisemmalta. Opiskelijat pitäisi saada tekemään, kokeilemaan, ottamaan riskejä, tekemään virheitä ja oppimaan niistä ja olemaan luovia ongelmanratkaisijoita yhteistyössä muiden kanssa. (Jones & Iredale, 2010)

Yrittäjyyskasvatus ja yrittäjyyden opettaminen ovat yhdistelmä sisältöjä ja menetelmiä. Mitä opetetaan, on siis osittain myös sitä, miten opetetaan? Yrittäjämäisissä opetusmenetelmissä ja työtavoissa tavallaan jäljitellään yrittäjän tapaa oppia. Näissä menetelmissä yhteistä on aktiivisuus ja toiminta, kokeileminen ja reflektointi, ongelmien ratkaiseminen

ja ratkaisujen testaaminen käytännön tilanteissa. Yhteisöllisyys on osa kaikkea tätä. (Järvi, 2013, pp. 40 - 43) (Ruskovaara, 2014, p. 69)

Kuvassa 2 on tiivistettynä esitetty yrittäjyyskasvatuksen malli. Malli on riisuttu versio aiemmin esitellystä Fayollen yrittäjyyskasvatuksen didaktisesta mallista. Mukana mallissa ovat vain nyt käsiteltävät seikat. Malli pohjautuu tässä luvussa käsiteltyihin yrittäjyyskasvatuksen ominaisuuksiin ja tutkielman kontekstiin.

Kuva 2 Yrittäjyyskasvatuksen malli

Yrittäjyyskasvatusta opettavat tässä kontekstissa suomalaiset ammatillisten oppilaitosten opettajat. Muodollisessa koulutuksessa opetuksen kohteena ovat opiskelijat. Opettajat ja opiskelijat ovat mallissa keskenään vuorovaikutuksessa. Opettaja ei ole vain tiedonjakaja eikä opiskelija tiedon passiivinen vastaanottaja.

Opetuksessa sisällöt ja menetelmät ovat tiiviisti kytköksissä toisiinsa. Yrittäjyyttä ei opita vain yrittäjyyttä koskettavien sisältöjen kautta tietoja opiskelemalla tai taitoja harjaannuttamalla. Yrittäjyyttä opitaan myös käyttämällä yrittäjämäisiä oppimismenetelmiä ja -työtapoja ja toimimalla yrittäjämäisesti.

3 YRITTÄJYYSKASVATUS TOISEN ASTEEN AMMATIL- LISESSA KOULUTUKSESSA SUOMESSA

Tässä luvussa käsitellään yrittäjyyskasvatusta suomalaisen toisen asteen ammatillisen koulutuksen näkökulmasta. Ammatillisten oppilaitosten toimintaa ohjaa opetushallitus määräyksillään. Näin on myös yrittäjyyskasvatuksen osalta. Määräykset perustuvat valtioneuvoston ja laajemmin Euroopan komission linjauksiin.

Oppilaitoksille jää kuitenkin jonkin verran liikkumavaraa opetuksen sisältöjen ja toteuttamisen osalta. Oppilaitoksen omat linjaukset oppilaitoskohtaisten opetus- ja toteutussuunnitelmien osalta ovat yrittäjyyskasvatuksen toimeenpanon kannalta tärkeässä asemassa. Siksi tässä luvussa tarkastellaan yrittäjyyskasvatusta myös yksittäisen oppilaitoksen tasolla.

Lopuksi esitellään vielä Suomen toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatusta käsitteleviä tutkimuksia. Lähteet koostuvat väitöskirjoista, toimitetuista kokoomajulkaisuista sekä myös kansainvälisten tieteellisten aikakauslehtien artikkeleista.

3.1 Yrittäjyyskasvatus Euroopan tasolla

Yrittäjyyden merkitys taloudellisuuden toimeliaisuuden ja hyvinvoinnin edistäjänä on yleisesti tunnustettu. Talouden rakennemuutos ja globalisoituminen ovat johtaneet kansainvälisen kilpailun kiristymiseen. Yrittäjyyden on katsottu olevan avaintekijä kilpailukyvyn säilyttämisessä ja parantamisessa. Aiemmin suuryritykset hallitsivat taloutta, mutta nykyisin erityisesti pienten yritysten merkitys kasvun ja työpaikkojen luomisessa on huomattu. (Euroopan komissio, 2003)

Euroopan komissio on viimeisen kymmenen vuoden aikana käynnistänyt useita yrittäjyyttä ja yrittämisen edellytyksiä parantamaan pyrkivää ohjelmaa. Kaikissa niissä nostetaan vahvasti esille yrittäjyyskasvatuksen merkitys.

”Pienet ensin” -ohjelmassa jäsenvaltioita kehoitetaan korostamaan yrittäjyyttä opetus-suunnitelmissa ja sisällyttämään se avaintaidoksi erityisesti toisen asteen koulutuksessa. Huomiota kiinnitetään myös yrittäjyyden merkitykseen opettajien koulutuksessa. (Euroopan komissio, 2008, p. 7)

Vihreässä kirjassa korostetaan tietoisuuden lisäämisen tärkeyttä yrittäjyydestä. Nuoret olisi saatava tekemisiin yrittävien henkilöiden kanssa. Näin edistettäisiin yrittäjämäisten esikuvien muodostumista. Kirja tuo myös esille oikea-aikaisen tuen ja koulutuksen merkityksen yrittäjyyden eri vaiheissa, perustamisen suunnittelusta toiminnan pyörittämiseen. Myös järjestöjen tärkeä rooli yrittäjyyden edistämisessä mainitaan. (Euroopan komissio, 2003, pp. 25 - 26)

Yrittäjyys 2020 -toimintasuunnitelmassa Euroopan komissio nostaa yrittäjyyskasvatuksen yhdeksi ohjelman kolmesta pääpilarista. Yrittäjyyskasvatuksen osalta ehdotetaan toimenpiteeksi yrittäjyyskoulutusta, joka tukee kasvua ja yritysten perustamista. Toisen asteen koulutuksen aikana käydyn yrittäjyyskoulutuksen on todettu moninkertaistavan todennäköisyyden ryhtyä yrittäjäksi. Yrittäjyyskasvatukseen toteutuksessa korostetaan käytännönläheisyyttä ja suoria kontakteja yrityksiin. Myös tässä ohjelmassa jäsenvaltioita kehoitetaan sisällyttämään yrittäjyys kansalaisen avaintaidoksi opetussuunnitelmissaan. Jäsenvaltioita kehoitetaan myös varmistamaan, että jokainen oppilas saa ainakin yhden yritystoimintaan liittyvän kokemuksen oppivelvollisuutensa aikana. (Euroopan komissio, 2013, pp. 5 - 8)

Euroopan komissio pitää tärkeänä jossain määrin yhtenäistä Euroopan laajuista linjaa. Yrittäjyyskasvatus tulisi sisällyttää valtakunnallisiin opetussuunnitelmiin ja sille tulisi osoittaa aikaa tuntikehyksistä. (Directorate-General for Enterprise and Industry, 2013, p. 42)

Ammatilliseen koulutukseen suositellaan palkattavaksi erillisiä yrittäjyyskasvatukseen erikoistuneita asiantuntijoita opettajien tueksi sekä myös luomaan yhteyksiä yrityksiin. Yrittäjyyttä tulisi sisällyttää käytännönläheisesti kaikkiin oppiaineisiin yhteistyössä yritysten kanssa. Myös asiantuntijaluonnoitsijoita ja -vierailuja kannattaisi hyödyntää. Tärkeätä on myös opettajien tukeminen ja kouluttaminen aihepiiriin liittyen, esimerkiksi

työelämäjaksojen avulla. (Directorate-General for Enterprise and Industry, 2013, pp. 43 - 44)

Yritysten ja yrittäjien toivotaan osallistuvan yrittäjyyskasvatukseen ja toimimaan esikuvina. Yrittäjät voisivat myös konsultoida oppilaitoksia yrittäjyyskasvatukseen liittyvässä suunnittelutyössä ja yrittäjyyskasvatuksen toimeenpanossa. (Directorate-General for Enterprise and Industry, 2013, p. 44)

3.2 Yrittäjyyskasvatus Suomen kansallisella tasolla

Myös Suomessa yrittäjyys on yksi hallituksen painopistealueista. Houkuttelevan ja toimivan ympäristön luomisen yrittämiselle katsotaan edistävän Suomen kilpailukykyä (Valtioneuvoston kanslia, 2011).

Euroopan komission linjauksia noudattaen Suomen opetusministeriö, nykyisin opetus- ja kulttuuriministeriö, on tehnyt omia yrittäjyyskasvatuksen ohjelmiaan. Yritystoiminnan ja yrittäjämäisen toiminnan katsotaan olevan kehittyvän yhteiskunnan perusta. Yrittäjyyskasvatuksella ja sitä tukevalla opettajien kouluttamisella pyritään muokkaamaan suomalaisten asenteita yrittäjyysmyönteisemmäksi. Ikääntyvien yrittäjien korvaajaksi tarvitaan nuoria yrittäjiä. Suurin osa yrittäjistä on käynyt ammatillisen koulutuksen. Jatkossa pyritään siihen, että myös korkeammin koulutetut ryhtyisivät yhä useammin yrittäjiksi. (Opetusministeriö, 2009, pp. 12 - 13)

Opetusministeriö on asettanut yrittäjyyskasvatuksen tavoitteiksi yrittäjämäisen asenteen vahvistamisen sekä yrittäjyyden houkuttelevuuden lisäämisen. Yrittäjyyskasvatusta tulisi sisällyttää opetussuunnitelmien perusteisiin ja oppilaitosten opetussuunnitelmiin. Oppimisympäristöjä tulisi kehittää niin, että ne olisivat yritystoiminnassa tarvittavia taitoja tukevia. Oppimisympäristön autenttisuus, suorat kontaktit yrityksiin sekä verkostoituminen nähdään tämän tavoitteen saavuttamisen kannalta tärkeimmiksi tekijöiksi. (Opetusministeriö, 2009, p. 17)

Valtioneuvoston toisen asteen ammatillista koulutusta koskevassa suunnitelmassa tavoitteena on kehittää opetussuunnitelmia ja oppimisympäristöjä yrittäjyyttä tukevaksi. Yrittäjyyskasvatuksen yhdeksi tavoitteeksi on opetusministeriö asettanut ammatillisen koulutuksen osalta myös yhteistyön lisäämisen yritysten kanssa sekä työssäoppimisen roolin vahvistamisen. Konkreettisina toimina voi esille nostaa työpaikkaohjaajien kouluttamisen kehittämisen sekä opettajien työelämäjaksojen lisäämisen. Myös ammattiosaamisen näyttöjen siirtäminen työssäoppimispaikoille tiivistää yritysyhteistyötä. (Opetusministeriö, 2009, p. 21)

Ammatillista peruskoulutusta koskevan lain valmistelutöissä mainitaan erittäin tärkeäksi asiaksi yritysten ja muiden työpaikkojen osallistuminen koulutuksen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin. Tämän katsotaan tukevan ammattitaitovaatimusten saavuttamista, työelämävastaavuutta sekä myös opintojen joustavuutta. (HE 12/2014 vp, 2014, p. 20) Ammatillisen koulutuksen tarkoitusta käsittelevään pykälään ehdotetaan lisättäväksi maininta yrittäjyyden ja yrittäjämäisen toiminnan edistämisestä (HE 12/2014 vp, 2014, p. 22). Tavoitteiden osalta mainitaan lisättäväksi valmiuksien antaminen yrittäjyyteen (HE 12/2014 vp, 2014, p. 26). Esitetyt muutokset on lisätty sellaisenaan lakiin ammatillisesta koulutuksesta annetun lain muuttamisesta (787/2014, 2014, pp. §2, §5).

3.2.1 Yrittäjyyskasvatus aiemmissa opetussuunnitelmien perusteissa

Vuonna 2010 voimaan tulleet toisen asteen ammatillisen koulutuksen opetussuunnitelmien perusteet sisältävät kaikkien perustutkintojen osalta vähintään viisi opintoviikkoa yrittäjyyttä. Tämän tarkoituksena on varmistaa, että kaikki opiskelijat saisivat jonkinlaiset perustiedot yritystoiminnasta sekä yrittäjämäisestä toiminnasta työelämässä. Suoria kontakteja yritysten kanssa sekä oppimisympäristöjen autenttisuutta on edistetty sisällyttämällä yrityksissä tapahtuvaa työssäoppimista vähintään 20 opintoviikkoa jokaiseen perustutkintoon. (Opetushallitus, 2014)

Kaikkiin perustutkintoihin on ollut myös mahdollista sisällyttää valinnaisia yrittäjyysopintoja. 5 - 10 opintoviikon laajuinen Yrittäjyys-tutkinnon osa on ollut mahdollista valita ammattitaitoa laajentaviin tai syventäviin opintoihin. Tutkinnon osan sisällöt ja

ammattitaitovaatimuksen keskittyvät liikeidean, liiketoimintasuunnitelman ja yrittämisen perustamisen ympärille. Opiskelijan on myös ollut mahdollista yksilöllisesti laajentaa tutkintoaan 10 opintoviikon laajuisella Yritystoiminta-tutkinnon osalla. Tutkinnon osa keskittyy Yrittäjyys-tutkinnon osaa konkreettisemmin yritystoiminnan käynnistämisen vaiheisiin. (Opetushallitus, 2014)

Pakollisista ammattitaitoa täydentävistä tutkinnon osista yrittäjyyteen on suoraan liittyvät yhden opintoviikon laajuinen Yhteiskunta-, yritys- ja työelämä-tutkinnon osa (Opetushallitus, 2014). Tutkinnon osan laajuus huomioiden sen sisältämä yrittäjyysosio on varsin niukka. Painotus on ollut sisäisessä yrittäjyydessä.

Valinnaisena ammattitaitoa täydentävänä tutkinnon osana opiskelijan on ollut mahdollista valita 1 – 4 opintoviikon laajuisena Yritystoiminta-tutkinnon osa. Tutkinnon osan tavoitteisiin kuuluu liikeidean kehittäminen ja oman osaamisen tuotteistaminen. (Opetushallitus, 2014)

3.2.2 Yrittäjyyskasvatus vuoden 2015 opetussuunnitelmien perusteissa

Hallituksen esitys ammatillisen koulutuksen lakia koskevista muutoksista sisältää selkeä siirtymän yrittäjyyskasvatusta korostavaan suuntaan. Yritysten osallistumista koulutuksen suunnitteluun, toteutukseen ja arviointiin lisätään. Yrittäjyyden edistäminen lisätään ammatillisen koulutuksen tarkoitusta sääntelevään pykälään niin, että pykälässä mainitaan yrittäjämäisyys toisen palveluksessa tai itsensä työllistäminen. Ammatillisen peruskoulutuksen tavoitteeksi lisätään valmiuksien antaminen yrittäjyyteen. (HE 12/2014 vp, 2014)

Opetussuunnitelmien perusteissa opintojen laajuus määritellään jatkossa osaamispisteillä. Perustutkinnon laajuus muuttuu 120 opintoviikosta 180 osaamispisteeksi. Ammattitaitoa täydentävät tutkinnon osat vaihtuvat yhteisiksi tutkinnon osiksi. Yhteiskunnassa ja työelämässä tarvittavaan osaamiseen on lisätty pakolliseksi osaamisalueeksi yrittäjyys ja yritystoiminta (HE 12/2014 vp, 2014, p. 112) Osaamisalueen sisältöinä on omien vahvuuksien tunnistaminen ja yrittäjäksi ryhtymisen mahdollisuuksien arvioiminen sekä yritystoiminnan yhteiskunnallisen merkityksen sisäistäminen (Opetushallitus, 2015).

Ammatillisten perustutkintojen perusteiden ammatillisiin tutkinnon osiin on uudistuksessa lisätty kaksi 15 osaamispisteen laajuista valinnaista tutkinnon osaa, Yritystoiminnan suunnittelu sekä Yrityksessä toimiminen. Yritystoiminnan suunnittelu -tutkinnon osa keskittyy yrityksen perustamiseen ja hallinnointiin liittyviin sisältöihin. Tutkinnon osan opinnoissa arvioidaan omaa osaamista ja liiketoimintamahdollisuuksia. Opiskelija oppii laatimaan liiketoimintasuunnitelman ja pohtimaan liikeidea sekä yritysmuotoja. Yrityksessä toimiminen -tutkinnon osa keskittyy enemmän sisäiseen yrittäjyyteen. Tutkinnon osassa keskitytään itsenäiseen toimintaan, yrityksen toiminnan kehittämiseen ja päätöksentekoon osana tiimiä. Opiskelija oppii myös hankkimaan yhteistyökumppaneita, rakentamaan verkostoja sekä toimimaan tavoitteellisesti ja asiakaslähtöisesti. (Opetushallitus, 2015)

Edellisissä opetussuunnitelmien perusteissa oli maininta pakollisesta viiden opintoviikon yrittäjyyskasvatuksen osuudesta kaikissa perustutkinnoissa (Opetushallitus, 2014). Vastaavaa kohtaa ei uusista opetussuunnitelmien perusteista löydy. Perusteita ohjaavan lain valmistelutöissä tuodaan kuitenkin varsin voimakkaasti esille yrittäjyyskasvatuksen korostunut asema ja merkitys (HE 12/2014 vp, 2014). Mitattavan pakollisen osuuden poistaminen saattaa joissain tapauksissa vaikeuttaa yrittäjyyskasvatuksen toimeenpanoa oppilaitoksissa. Perusteet yrittäjyyskasvatuksen lisäämiselle ovat kuitenkin olemassa. Vastuu toimeenpanosta jää koulutuksenjärjestäjille ja oppilaitoksille.

3.2.3 Yrittäjyyskasvatus Variassa

Variassa yrittäjyyskasvatus on huomioitu oppilaitoksen omissa opetussuunnitelmissa. Oppilaitoksen opetussuunnitelmien yhteisessä osassa yrittäjyys mainitaan osana elinikäisen oppimisen avaintaitoja ja koulutuksen erityispainotuksia. Toiminnassa tulisi painottaa yrittäjämäistä asennetta työskentelyyn kaikessa opetuksessa. Tarjolla on lisäksi valinnaisia yrittäjyysopintoja. (Vantaan ammattiopisto Varia, 2015)

Uusien opetussuunnitelmien perusteiden mukainen kaikille pakollinen Yrittäjyyden ja yritystoiminnan 1 osaamispisteen laajuinen tutkinnon osa on mukana opetuksessa syksystä 2015 lähtien. Pakollisen yrittäjyysopinnon lisäksi Varia on suunnitellut yrittäjyys-

polkua. Yrittäjyyspolun valitsevat opiskelijat suorittaisivat osan ammatillisista valinnaisista opinnoistaan yrittäjyyteen liittyvien ammatillisten valinnaisten tutkinnon osien kautta. Valinnaisina yrittäjyysopinnoina tarjotaan 15 osaamispisteen laajuisia Yritystoiminnan suunnittelun ja Yrityksessä toimimisen tutkinnon osia.

Varia on myös liittynyt mukaan NY vuosi yrittäjänä ohjelmaan. Ohjelmassa opiskelijat suorittavat opintojaan perustamalla lukuvuoden ajaksi oikealla rahalla ja oikeilla asiakkailla toimivan harjoitusyrityksen. (Nuori yrittäjyys ry, 2016) Tähän ohjelmaan osallistuminen on ensisijainen tapa suorittaa valinnaisia yrittäjyysopintoja. Ohjelma koostuu 5 osaamispisteen laajuisesta perehdytysjaksosta nimeltään Nuori yrittäjä (NY) -toiminta sekä edellisessä kappaleessa mainituista yrittäjyyden valinnaisista tutkinnon osista, jotka suoritetaan toimimalla omassa harjoitusyrityksessä (Vantaan kaupunki, 2016).

Varian aiemmasta yrittäjyyskasvatushistoriasta voidaan tuoda esille useimpia ammattikouluja yhdistävä perinne tehdä asiakastöitä. Nämä työt koostuvat lähinnä pienimuotoisista työtehtävistä yksityisasiakkaille. Hiusalalla on pitkään ollut oma salonki, joka tarjoaa parturi-kampaamo-palveluita kaikille asiakkaille. Kokki- ja tarjoilijaopiskelijat pyörittävät opettajien johdolla lounasravintolaa ja tekevät ruoka-annoksia sekä kahvilatuotteita myytäväksi. Autoala harjoittaa korjaamotoimintaa ja logistiikka tarjoaa satunnaisia kuljetuspalveluita. Rakennustoimintaan liittyvät alat ovat kerran yhdistäneet voimansa ja rakentaneet paritalon, joka myytiin tarjousten perusteella.

Kaikissa edellisen kappaleen esimerkeissä opiskelijoiden on ollut mahdollista suorittaa ammattialansa aitoja työtehtäviä. Toiminta on edellyttänyt yrittäjämäisyyttä niin opettajilta kuin opiskelijoiltakin. Kaikki tämä toiminta on kuitenkin ollut oppilaitoksen oman taloushallinnon alaista. Toiminta ei ole ollut taloudellisessa mielessä yritystoimintaa. Niinpä osaa yrittäjyyskasvatuksen tavoitteista ei ole ollut mahdollista saavuttaa tällaisen toiminnan kautta. Vuosi yrittäjänä -ohjelmaan liittyminen on mahdollistanut lähes todellisen yritystoiminnan osana opintoja.

3.3 Aiemmat tutkimukset toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatuksesta Suomessa

Yrittäjyyskasvatusta on alettu tutkia myös Suomessa yhä enemmän yrittäjyyden merkityksen vahvistumisen myötä, ei kuitenkaan riittävästi. Osa tutkimuksista on kohdistettu myös toisen asteen ammatilliseen koulutukseen. Toisen asteen koulutuksessa tarvittaisiin erityisesti lisää opettajan roolia käsitteleviä tutkimuksia, sillä juuri opettajat ovat avainasemassa ajatellen yrittäjyyskasvatuksen toteuttamista (Ruskovaara, 2014, p. 30).

Suomalaisten ammatillisten opettajien toimintaan kohdistetussa tutkimuksessa keskityttiin erityisesti opettajien verkostoitumiseen koulun ulkopuolisten tahojen kanssa. Tutkimuksessa pyrittiin löytämään verkostoitumiseen vaikuttavia tekijöitä opettajien taustasta. Opettajan taustasta valittiin muuttujiksi yrittäjäkokemus, työelämän kokemus, osallistuminen yrittäjyyskasvatuksen suunnitelmien tekemiseen, sekä osallistuminen yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin. Yrittäjätaustan ei katsottu vaikuttavan positiivisesti yrittäjyyskasvatuksen käytäntöihin, vaikkakin sen ero muihin verkostoitumisen määrässä on tilastollisesti merkittävä. Myöskään työkokemus ei selitä opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvää verkostoitumista. Opettajien osallistuminen yrittäjyyskasvatuksen koulutuksiin sen sijaan lisäsi selvästi opettajien verkostoitumisen määrää. Sama vaikutus oli osallistumisella yrittäjyyskasvatuksen suunnitelmien tekemiseen. Opettajankoulutuksella ei voitu katsoa olevan vaikutusta opettajien verkostoitumiseen, vaikkakin opettajankoulutuksessa on ainakin nimellisesti mukana myös yrittäjyyskasvatus yhtenä osa-alueena. Kaiken kaikkiaan todettiin, että opettajat eivät hyödynnä riittävästi verkostoitumisen mahdollisuuksia yrittäjyyskasvatuksessa. (Ruskovaara, et al., 2015)

Suomalaisten perus- ja toisen asteen opettajien rooleista tehdyssä tutkimuksessa ammatillisen koulutuksen opettajien käytännöissä yrittäjyyskasvatuksen määrä oli selvästi korkein kaikilla tutkituilla osa-alueilla. Tämä selittyy ammatillisen koulutuksen luonnollisesti käytännön yritys-elämän kanssa läheisemmästä asemasta. Ammatillisessa koulutuksessa käytännön työelämän osaaminen on tärkeintä. Tutkimuksessa rohkaistaan kaikkia opettajia tiivistämään yhteistyötä yritysten kanssa, samoin muiden opettajien kanssa. Opettajien pitäisi myös osallistua enemmän yrittäjyyskasvatuksen koulutuksiin. Liike-

elämän kokemuksella on myös jonkin verran edistävää vaikutusta opettajan yrittäjyyskasvatuksen käytäntöihin. Opettajakokemuksella tai sukupuolella ei vaikuttaisi olevan merkitystä. (Ruskovaara & Pihkala, 2014)

Kolmen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatusta käsitelleen artikkelin koosteessa korostettiin toiminnan, reflektoinnin ja aidon oppimisympäristön merkitystä yrittäjyyden oppimisessa. Koosteessa todettiin, että opettajat muodostavat työelämäyhteistyön myötä verkostoja ja kokevat ne itsensä ja opiskelijoiden oppimisen kannalta tärkeiksi. (Järvi, 2013, pp. 192, 199) Koska ammatin ja yrittäjyyden oppimisessa on paljon samaa, on syytä pohtia, voisiko yrittäjyyden sisältöjä lisätä työssäoppimisjaksoihin aiempaa enemmän (Järvi, 2013, p. 201)?

Järvi (2015) (2011) katsoo myös, että yrittäjien omasta oppimisesta yritys ympäristössä olisi hyvä ottaa mallia. Yrittäjien täytyy olla hyviä oppimaan jatkuvasti uutta, ja heidän oppimisensa tapahtuu pääosin aidossa ympäristössä toimimalla, kokemalla, kokeilemalla ja havainnoimalla muiden toimintaa. Tutkittaessa opiskelijoiden oppimista pienyrityksessä havaittiin opiskelijoiden oppivan niin omien tekemistensä kautta kuin myös muiden tekemisiä seuraamalla. Oppimista tapahtui sekä yritystoiminnan että yrittäjämäisen toiminnan osalta. Lisäksi oppiminen oli käytännönläheistä ja täten helposti sovellettavissa omaan tekemiseen. Opettajan rooliksi tällaisessa oppimisessa jää lähinnä oppimisen mahdollistaminen ja ohjaaminen.

Järvi (2012) nostaa myös esille yrittäjyyden tilannesidonnaisuuden ja sosiaalisen luonteen. Siksi yrittäjyyskasvatuksessa tulisi huomioida yritys- ja oppilaitoskohtaiset, paikalliset ja myös alueelliset erityispiirteet.

Yrittäjyyskasvatukseen liittyvää päätöksentekovalmiuksien oppimista käsittelevässä tutkimuksessa toisen asteen ammatillisen koulutuksen osalta keskityttiin pienessä yrityksessä toimimiseen. Yrittäjyyskasvatuksen oppimisympäristönä oli aitoa tilannetta jäljittelevä systeeminen oppimisympäristö, joka koostui fyysisestä, sosiaalisesta sekä psyykkisestä ympäristöstä. Toisen asteen tehtävänä yrittäjyyskasvatuksen kaikkia kouluasteita koskevassa jatkumossa oli tutkimuksen mukaan erityisesti yritystoimintaan liittyvät val-

miudet. Päätöksentekovalmiuksien kehittämiseen siinä yhteydessä liittyy yritystoiminnan vastuun kestäminen ja epävarmuuden sietäminen sekä valintoihin liittyvä vapaus, kyky tehdä päätöksiä ja kyky neuvotella. (Haataja, et al., 2009)

Yrittäjyyden määrittymistä ja sen oppimista ja opettamista ammatillisessa koulutuksessa käsitellään laajemmin Järven (2013, pp. 78 - 82) väitöskirjassa. Vaikka yrittäjyys ja sen opettaminen määritellään valtakunnallisissa opetussuunnitelmien perusteissa, on sillä oppilaitoskohtaisia, paikallisia ja alueellisia merkityksiä. Myös oppilaitoksen kanssa yhteistyössä olevat yritykset ja yhteistyön laatu vaikuttavat tähän käsitykseen. Oppilaitoksen sisällä taas asiaan vaikuttaa yksittäisten toimijoiden, esimerkiksi opettajien, henkilökohtaiset käsitykset, sisäinen yhteistyö sekä oppilaitokset kulttuuri ja perinne. Tutkimuksessa kuitenkin päädytään määrittelemään yrittäjyys ammatillisen toisen asteen koulutuksessa tarkoittamaan ”*tietojen, taitojen, ominaisuuksien ja toiminnan oppista*”. Tämän oppimisen kautta opiskelija saa ”*valmiudet toimia yrittäjänä*”, erityisesti omalla ammatillallaan. Tämän toteutumisen katsotaan edellyttävän tiivistä yhteistyötä yritysten kanssa sekä oppimisen siirtämistä mahdollisimman aitoon ympäristöön. Tämä puolestaan edellyttää suhteellisen yhtenäistä käsitystä yrittäjyydestä eri toimijoilta. Lisäksi yrittäjyyteen katsotaan kuuluvat myös verkostojen luomisen sekä yritysmahdollisuuksien havaitsemisen. Keinoksi edellisten oppimiseen ehdotetaan toimintaoppimisen mallia.

Suomen toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatuksessa on selvästi tarvetta kehittämislle, ja ilmiötä on tutkittava tarkemmin. Opettajien asema yrittäjyyskasvatuksessa on merkittävä. Niinpä on mielekää keskittyä erityisesti opettajien toimintaan. Tärkeätä on myöskin tarkastella yritys yhteistyötä. Tämä tutkielma tarkastelee opettajien toiminnan osalta myös yritys yhteistyötä ja yrittäjäkasvatuksellisia pedagogisia ratkaisuja.

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

Tässä tutkielmassa pyrittiin kuvailemaan yrittäjyyskasvatuksen tilaa toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa opettajien toiminnan osalta. Tutkimusotteena oli määrällinen tutkimus.

Määrällisessä tutkimuksessa edetään teoriasta käytäntöön. Tuloksina olevien lukujen perusteella pyritään mahdollisuuksien mukaan yleistämään tehtyjä havaintoja ja tekemään niistä johtopäätöksiä sekä löytämään riippuvuus- ja vaikutussuhteita. (Kananen, 2015, p. 198)

Määrällinen tutkimusote soveltui hyvin tämän tutkimuksen ongelmien ratkaisuun. Aiheesta on olemassa teorioita, jotka soveltuivat näiden ongelmien käsittelyyn. Lisäksi käytettävissä oli valmis mittaristo, joka sopi riittävän hyvin tutkielman tarpeisiin. Lisäksi käytettävissä oli mittariston avulla jo kerättyä määrällistä aineistoa.

4.1 Tutkimusongelmat

- mikä on yrittäjyyskasvatuksen tila opettajien toiminnan osalta yrittäjyyskasvatukseen liittyen?
- mikä on Varian yrittäjyyskasvatuksen tila, muihin vastaaviin oppilaitoksiin verrattuna?

4.2 Tutkimusmenetelmät

Tämän määrällisen tutkielman aineistonkeruumenetelmänä oli kysely. Kyselyssä aineistoa kerätään standardoidusti jollain otoksella koko kohderyhmästä. Tutkimusasetelma on formaali ja strukturoitu. Kysely on yleinen survey-tutkimuksen menetelmä. (Hirsjärvi, et al., 2004, pp. 182 - 183) Aineiston keräämiseen käytettiin Lappeenrannan teknillisen yliopiston ESR-hankkeessa kehittämää yrittäjyyskasvatuksen mittaristoa. Mittaristo on toteutettu verkkopalveluna.

Mittaristo on laadittu yleiseen käyttöön usealle kouluasteelle. Mittaristossa oli kuitenkin huomioitu myös ammatillisen koulutuksen erityispiirteitä.

4.3 Tutkimuksen kohderyhmä, otos ja aineistonkeruu

Ammatillisten opettajien määrä Suomessa oli vuonna 2013 noin 15000 (Opetushallitus, 2014). Tämä oli tutkimuksen kohderyhmä. Opettajien määrä lienee nykyisin hieman pienempi, mutta suuruusluokka on edelleen sama.

Käytettävän mittariston avulla järjestettävä kysely toteutettiin tämän tutkielman yhteydessä vain Varian opettajille. Tämän lisäksi tutkimusaineistona käytettiin kyselyyn aiemmin vastanneiden ammatillisten opettajien vastauksia.

Vantaan ammattiopisto Varian opettajat vastasivat kyselyyn työajallaan opetusalojohtajien valitsemana ajankohtana. Otoksena oli koko opetushenkilöstö eli noin 250 vastaajaa. Varian osalta kyselyyn vastasi noin 33 % otoksesta. Kato oli siis noin 67 %.

Kyselyyn aiemmin vastanneiden muiden ammatillisten oppilaitosten opettajien osallistuminen kyselyyn on ollut satunnaista ja pääosin vapaaehtoista. Varsinaista otosta on mahdoton määrittellä. Kyselystä on pyritty tiedottamaan oppilaitoksia mahdollisimman laajasti. Otantamenetelmän voidaan katsoa olevan mukavuusotanta (Kananen, 2015, p. 271). Näin vahvasti vastaajien omaan kiinnostukseen perustuva otanta ei ehkä täysin edusta perusjoukkoa. Kaiken kaikkiaan vastauksia oli käytettävissä 704. Tämä on noin 5 % koko kohderyhmästä. Otos oli kohtalaisen edustava.

4.4 Tutkimusaineiston analysointi

Mittariston avulla kerätty tutkimusaineisto analysoitiin tilastollisilla menetelmillä. Työkaluna käytettiin SPSS-sovellusta.

Mittariston alussa vastaajilta kysyttiin muutamia taustakysymyksiä, joiden avulla heitä voitiin ryhmitellä analyyseissä. Kysymykset olivat monivalintamuotoisia. Aluksi nämä

taustamuuttujat esiteltiin ja selitettiin. Lisäksi esitettiin eri taustamuuttujien ja niiden sisäisten ryhmien frekvenssin ja prosentuaaliset osuudet.

Tässä tutkielmassa käsiteltiin kolmea mittaristoa osiota. Jokaisesta osiosta esitettiin ensin osion kysymysten vastausten keskiarvot, keskihajonta ja vastausten lukumäärä. Kysymyksen suuren lukumäärän vuoksi ensimmäiseksi analyysimenetelmäksi valittiin pääkomponenttianalyysi.

Pääkomponenttianalyysin ajatuksena on etsiä muuttujajoukon keskuudesta mahdollisesti samankaltaisesti käyttäytyviä muuttujia ja yhdistää ne pariaksi tai muutamaksi keskeiseksi muuttujaksi, pääkomponentiksi. (Metsämuuronen, 2006, p. 615) (Härdle & Simar, 2012, p. 269) (Webb & Copesey, 2011, p. 464) Onnistuessaan komponentin muuttujille löytyy luontevasti niitä kaikkia yhdistävä ja ylemmällä tasolla kuvaava nimi tai nimittäjä. Näin tutkittavia ulottuvuuksia on vähemmän. Haittapuolena on se, että pienempi määrä ulottuvuuksia selittää vain osan vastausten varianssista.

Pääkomponentti muodostuu komponentin suuntaan latautuvista muuttujista. Komponentti on sitä vahvempi, mitä voimakkaammin ja yhtenäisemmin muuttujat sijoittuvat komponentin suuntaan, siis lataavat sitä. Komponentin ominaisarvo tulee korkeammaksi ja sen osuus varianssin selittämisestä tulee suuremmaksi. Yleinen raja komponentin ominaisarvolle on 1. Ominaisarvoltaan yli yhden olevat komponentit periaatteessa selittävät varianssista enemmän kuin yksi yksittäinen muuttuja. (Metsämuuronen, 2006, pp. 620 - 627)

Analyysin pääkomponenteiksi valitaankin yleensä ominaisarvoltaan yli yhden olevat komponentit. Tätä kutsutaan Kaiserin kriteeriksi. Valintaan on olemassa muitakin perusteita. Valintaan vaikuttavat muiden muassa otoskoko ja muuttujien määrä. Kaiserin kriteeri on kuitenkin hyvä perussääntö. (Field, 2009, p. 641)

Jos analysoitavien muuttujien välillä ei oleteta olevan korrelaatiota, voidaan komponentteja hakea ortogonaalisesti. Komponentit ovat siis toisiinsa nähden suorakulmaisia. Kolmen komponentin tapauksessa tämä voitaisiin ymmärtää kolmiulotteisesti tavanomaisena x-, y- ja z-koordinaatistona. Usein kuitenkin muuttujien välinen korrelaation on

luontevaa. Silloin komponentteja voi saada paremmin esiin kiertämällä komponentteja vinoon. (Metsämuuronen, 2006, pp. 620 - 621) (Field, 2009) Äskeisessä koordinaatistossa x-akseli voisikin olla vaikkapa kallellaan esimerkiksi y-akselin suuntaan.

Pääkomponenttianalyysi sekoitetaan yleisesti faktorianalyysiin, nimenomaan eksploraatiiviseen faktorianalyysiin. Monessa mielessä ne ovatkin samaa asiaa. Molempien tarkoituksena on vähentää tarkasteltavien muuttujien tai ulottuvuuksien määrää. Niiden välillä on kuitenkin eroja sekä matemaattisessa mielessä että perusajatuksessa. Tässä tutkielmassa menetelmää kutsutaan pääkomponenttianalyysiksi, koska käytetty tilastosovellus, SPSS, käyttää nimenomaan sitä menetelmää muuttujien vähentämiseen (Dimension reduction) (Metsämuuronen, 2006, p. 616). Pääkomponenttianalyysi hakee ennalta määräämättömän määrän komponentteja ja asettaa ne tärkeysjärjestykseen niiden varianssia selittävän osuuden mukaan. Faktorianalyysi lähtee liikkeelle ennalta ajatelluista piilomuuttujista, faktoreista. (Härdle & Simar, 2012, p. 324) Vaikka faktorianalyysi ja pääkomponenttianalyysi ovat eri menetelmiä, ovat niiden tuottamat tulokset useimmiten samansuuntaisia. Erona on lähinnä laskentatapa. (Field, 2009, p. 638)

Pääkomponenttianalyysien jälkeen osiosta erottuneet komponentit nimettiin ja niiden tunnusluvuista esiteltiin muuttujien lataukset komponenteille sekä komponenttien selittävä osuus varianssista. Lopuksi komponenteista tehtiin yksisuuntaiset varianssianalyysit taustamuuttujien suhteen.

Yksisuuntainen varianssianalyysi (ANOVA) on tarkoitettu tietyn muuttujan vastausten mahdollisten keskiarvoerojen tarkasteluun eri vastaajaryhmien välillä. Vastausten tulee olla riippumattomia, normaalisti jakautuneita ja ryhmien välisen varianssin samansuuruinen. Mikäli nämä ehdot eivät täyty, suositellaan Kruskalin-Wallis testin ANOVAn sijaan. (Metsämuuronen, 2006, pp. 743 - 744, 760) Tässä tutkielmassa käytettiin Kruskalin-Wallis testin tulosten vahvistamiseksi, joissa oli epävarmuutta jakautuma- ja varianssiehtojen täytymisestä.

Kolmannen tarkasteltavan osion kohdalla pääkomponenttianalyysi ei tuonut esiin selkeitä komponentteja, joilla muuttujien määrää olisi voitu vähentää. Niinpä osion kaikista muuttujista päädyttiin tekemään yksisuuntainen varianssianalyysi.

4.5 Luotettavuus

Tutkielman luotettavuutta tarkasteltaessa tulee huomioida myös käytettävän aineistonkeruumenetelmän luotettavuus. Luotettavuuden osa-alueista reliabiliteetti, eli toistettavuus tarkoittaa tässä tutkielmassa sitä, että tehdyt kyselyt tuottaisivat toistettaessa samankaltaiset tulokset. (Metsämuuronen, 2006, p. 66) Tässä tutkielmassa mittarina käytettiin valmista Lappeenrannan teknillisen yliopiston kehittämää yrittäjyyskasvatuksen mittaristoa. Mittaristoa oli jo käytetty useissa tutkimuksissa. Vakiintuneessa käytössä olevan mittariston osalta reliabiliteetin voidaan olettaa olevan kunnossa.

Aineistonkeruun osalta luotettavuuden toinen osa-alue, validiteetti, tarkoittaa sitä, että kyselyssä todella mitataan sitä, mitä on tarkoituskin mitata (Metsämuuronen, 2006, p. 66). Tämän tutkielman kannalta ongelmana oli se, että käytetty mittaristo on laadittu kaikille kouluasteille, ei siis erityisesti tämän tutkielman kohderyhmälle. Osa kysymyksistä saattaa olla turhia tai jopa harhaan johtavia. Näitä seikkoja on pyritty tarkastelemaan tulosten analysoinnin yhteydessä. Mittaristoa on kuitenkin käytetty jo myös ammatillista koulutusta käsittelevissä tutkimuksissa, joten validiteetinkin voidaan katsoa olevan hyvän.

Tutkimuksen ulkoinen validiteetti tarkastelee sitä, kuinka hyvin tutkimuksen tulokset ovat yleistettävissä. Tähän vaikuttaa suuresti käytetty otantamenetelmä ja otoksen koko suhteessa koko kohderyhmään. (Kananen, 2015, p. 347) Tässä tutkielmassa otoskoko oli kohtalaisen edustava. Otantamenetelmään tulee kuitenkin suhtautua varauksella. Lähinnä mukavuusotantaa muistuttava otantamenetelmä, joka perustui pääosin vastaajien vapaaehtoisuuteen, ei lähtökohtaisesti täysin edusta koko kohderyhmää. Nyt kyselyyn saattoivat vastata suhteellisesti yliedustettuina yrittäjyydestä kiinnostuneet tai siihen myönteisesti suhtautuvat kohderyhmän edustajat.

Yleistettävyyteen vaikuttaa myös käytetyt analyysimenetelmät ja niiden mahdolliset vaatimukset esimerkiksi aineiston koon suhteen. Näiltä osin tutkimus on ulkoisesti validi.

Tässä tutkimuksessa lähdetään siitä, että tieteellisessä tutkimustyössä käytössä olevasta mittaristosta on tehty mittariston luomisen yhteydessä tehtävät tavanomaiset testit. Yksi

näistä on Cronbachin alfa. Sitä käytetään mittarin sisäisen konsistenssin tarkasteluun, mikä on yksi reliabiliuden kriteereistä. (Metsämuuronen, 2006, p. 68) (Ketokivi, 2009, pp. 56, 59) Tässä tutkielmassa Cronbachin alfaa käytettiin kuitenkin pääkomponenttianalyysin komponenttien sisäisen konsistenssin laskemiseen.

Tutkimuksen, sen tulosten ja niistä johdettujen johtopäätösten tulisi aina perustua vain tosiasioihin, olla objektiivisia. Erityisesti näin on määrällisessä tutkimuksessa ja jos pyrkimys on tulosten yleistämiseen. Tutkimuksessa ja tulosten tulkinnassa on kuitenkin aina mukana tutkijan subjektiivisia valintoja. Subjektiivisuus näkyy myös menetelmävalinnoissa ja kielessä. Tutkijan tulee tiedostaa tämä ja pyrkiä objektiivisuuteen. (Kananen, 2015, p. 121) (Hirsjärvi, et al., 2004, p. 280)

Tässä tutkielmassa tutkija on itse sisällä tutkittavan ilmiön maailmassa, opettajana toisen asteen ammatillisessa koulutuksessa. Työtehtävistä suuri osa liittyy yrittäjyyskasvatukseen ja sen kehittämiseen. Tämä ei voi olla vaikuttamatta tulkintoihin ja johtopäätöksiin. Syvällä tutkimuksen aihepiirissä sisällä oleminen voi olla eduksi näissä pohdinnoissa. Vaarana on kuitenkin se, että tutkijan omat ennakkokäsityksen puskevat läpi.

Tutkimuksessa käytetyt menetelmät perustuvat lukuihin ja tilastomatematiikkaan. Niiden suhteen objektiivisuuden vaatimusten pitäisi täytyä. Raportin lopussa tehdyt johtopäätökset perustuvat teoriataustan ja tutkimustulosten lisäksi myös tutkijan omaan kokemukseen yrittäjyydestä, toisen asteen ammatillisesta koulutuksesta ja sen sisältämästä yrittäjyyskasvatuksesta. Niiltä osin johtopäätökset ovat subjektiivisia, eikä niitä voida pitää yleistettävänä.

5 TUTKIMUKSEN TULOKSET

Tässä luvussa esitellään aineistoanalyysin tulokset. Esittely alkaa yleisistä kuvailevista tunnusluvuista, kuten taustamuuttujista, vastaajien määrästä ja keskiarvoista. Tämän jälkeen siirrytään kolmesta tarkasteltavasta osiosta tehtyihin pääkomponenttianalyysihin.

Löytyneistä pääkomponenteista tehdään kunkin osion lopuksi keskiarvovertailut yksisuuntaisen varianssianalyysin (ANOVA) avulla. Varianssianalyysistä saadaan analyysien varsinaiset tulokset. Kolmannen osion kohdalla varianssianalyysit tehdään suoraan kyselyosion muuttujista. Osiot ovat yrittäjäyyskasvatukset sisällöt, yritteliäisyyden vahvistaminen sekä opetusmenetelmät ja työtavat.

5.1 Taustamuuttujat

Tutkielmassa keskityttiin opettajien toimintaan. Niinpä tutkimuksen taustamuuttujina on opettajien taustaa ja ominaisuuksia kuvailevia tekijöitä. Näiden taustamuuttujien tarkoituksen on analyysien myöhemmässä vaiheessa olla työkaluna mahdollisten opettajien käyttäytymiserojen selittävien tekijöiden etsimisessä. Taustamuuttujien frekvenssit ja prosentuaaliset osuudet on esitelty Taulukossa 1.

Opettajat jaoteltiin ensinnäkin iän perusteella syntymävuoden perusteella kolmeen ryhmään; yli 55-vuotiaat, 40–54-vuotiaat sekä alle 40-vuotiaat. Mittaristossa kysyttiin vastaajien syntymävuotta. Ikäryhmämuuttuja luotiin vastaajien syntymävuoden perusteella. Toisena taustamuuttujana oli opettajan sukupuoli, mies tai nainen.

Työkokemuksesta muodostettiin viisi luokkaa; 0–5 vuotta, 6–10 vuotta, 11–20 vuotta, 21–30 vuotta sekä yli 30 vuotta. Myös opettajien oma arvio yrittäjäyyskasvatustaidoista jaoteltiin viiteen luokkaan; heikot, kohtalaiset, melko hyvät, hyvät sekä erinomaiset. Yrittäjäyyskasvatusta käsitteleviin koulutuksiin osallistuminen jaoteltiin kolmeen ryhmään; en, muutamiin ja useisiin.

Liike-elämän kokemus, yrittäjänä toimiminen ja perhepiirissä olevan henkilön toimiminen yrittäjänä jaettiin kahteen ryhmään; kyllä tai ei. Ammatillisten opettajien pätevyysvaatimukseen kuuluu vähintään kolmen vuoden kokemus ammattialansa työtehtävistä. Niinpä liike-elämän kokemusta käsittelevä taustamuuttuja jaottelee opettajat lähinnä muodollisesti päteviin ammatillisiin opettajiin sekä muihin, kuten yhteisten aineiden opettajiin tai muodollisesti epäpäteviin opettajiin.

Lisäksi Varian opettajat eroteltiin muista vastaajista omalla taustamuuttujalla. Näin vertailu Varian ja muiden oppilaitosten välillä oli helpompaa pääkomponenteista tehdyissä analyyseissä.

Taulukko 1 Taustamuuttujien kuvailu

Taustamuuttuja	Luokittelu	Frekvenssi	Prosentuaalinen osuus
Kaikki vastaajat		704	100
Ikä	yli 55 v	237	33.7
	40–54 v	381	54.1
	alle 40 v	86	12.2
Sukupuoli	Mies	304	43.2
	Nainen	400	56.8
Työkokemus	0 – 5 v	177	25.1
	6 – 10 v	157	22.3
	11 – 20 v	212	30.1
	21 – 30 v	120	17
	yli 30 v	38	5.4
Oma arvio yrittäjyyskasvatustaidoista	Heikot	99	14.1
	Kohtalaiset	229	32.5
	Melko hyvät	199	28.3
	Hyvät	128	18.2
	Erinomaiset	49	7
Yrittäjyyskasvatusta käsitteleviin koulutuksiin osallistuminen	En	282	40.1
	Muutamiin	336	47.7
	Useisiin	86	12.2
Liike-elämän palveluksessa työskenteleminen	Kyllä	542	77
	Ei	162	23
Yrittäjäkokemus	Kyllä	278	39.5
	Ei	426	60.5
Yrittäjä perhepiirissä	Kyllä	476	67.6
	Ei	228	32.4
Opettaa Variassa	Kyllä	82	11.6
	Ei	622	88.4

Vastaajia kyselyssä oli 704. Osassa pääkomponenttianalyysessä hyväksytyjen vastausten määrä oli hieman pienempi. Vastaajat, joilla oli tyhjä vastaus jonkin muuttujan osalta, karsittiin pois.

Vastaajista 237 oli yli 55-vuotiaita. 40 – 54-vuotiaita heistä oli 381. Vain 86 vastaajaa oli alle 40-vuotiaita. Prosentteina osuudet olivat noin 34, 54 ja 12. Tulos vastaa hyvin yleistä kuvaa siitä, että ammatillisen koulutuksen opettajat ovat melko ikääntyneitä. Opetushallituksen (2014) kartoituksessa ikäryhmien jaottelu on hieman erilainen, mutta luvut

samansuuntaisia. Lehtoreiden osalta iäkkäiden osuus oli selvästi korkeampi ja tuntiopettajissa nuoria oli tätä tutkimusta enemmän. Työsuhteen vakauden vaikutusta ei tässä tutkimuksessa tutkittu.

Sukupuolijakauma oli melko tasainen. Naisia vastaajista oli 400 ja miehiä 304. Koulutusohjelma- ja osaamisalakohtaista vaihtelua kyllä ilmenee. Tähän seikkaan ei tutkimuksessa tai kyselyssä tartuttu. Tulos vastaa Opetushallituksen (2014) kartoituksen lukuja ja ammatilliseen koulutukseen kohdistettuja tutkimuksia (Ruskovaara, et al., 2015). Kaikkia kouluasteita selvittelevissä tutkimuksissa naisopettajien osuus on korkeampi. (Ruskovaara & Pihkala, 2014) (Ruskovaara & Pihkala, 2013)

Työkokemusta opettajan tehtävissä oli noin puolella vastaajista yli kymmenen vuotta. Tämä on hyvin linjassa opettajien ikäjakauman kanssa. Lisäksi muodollisesti pätevien opettajien vaihtuvuus ei liene kovin suurta. Työkokemuksen suhteen tulos on linjassa aiempien tutkimusten kanssa.

Lähes puolet opettajista koki yrittäjyyskasvatustaitonsa heikoiksi tai kohtalaisiksi. Samoin, lähes puolet koki taitonsa melko hyviksi tai hyviksi. Loput, eli vain noin 7 % opettajista piti yrittäjyyskasvatustaitojansa erinomaisina. Yrittäjyyskasvatustaitoja ei ole vielä kovin pitkään sisällytetty ammatilliseen opettajankoulutukseen. Tässä lienee yksi syy asiaan. Lisäksi opettajilla saattaa olla suppea käsitys siitä, mikä kaikki voidaan katsoa yrittäjyyskasvatukseksi.

Muutamiiin yrittäjyyskasvatusta käsitteleviin koulutuksiin oli osallistunut 47.7 % vastaajista. 40 % opettajista ei ollut osallistunut niihin lainkaan ja 10 % oli osallistunut useisiin koulutuksiin. Luvut ovat lähes vastaavat Ruskovaaran ja Pihkalan (2014) useille kouluasteille kohdistaman tutkimuksen kanssa.

Koulutuksiin osallistumisen jakauma korreloi suhteellisen paljon yrittäjyyskasvatustaitojen omakohtaisen käsityksen kanssa. Näillä molemmilla taustamuuttujilla on myös samansuuntaista vaikutusta opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvään toimintaan. Tämä ilmenee myös tutkielman myöhemmistä tuloksista.

Suuri enemmistö opettajista oli työskennellyt liike-elämän palveluksessa. Ammatillisten aineiden opettajien pätevyysvaatimuksiin kuuluu vähintään kolmen vuoden työkokemus opetettaviin aineisiin liittyvältä alalta. Tämä taustamuuttuja kertookin todennäköisesti vain lähinnä yhteisten aineiden ja ammatillisten opettajien jakauman. Samalla mittaristolla ja samalle kohderyhmälle tehdyssä aiemmassa tutkimuksessa suhde oli noin prosenttiyksikön tarkkuudella sama (Ruskovaara, et al., 2015).

Yrittäjäkokemusta opettajista oli yllättävänkin monella, lähes 40 %:lla. Perhepiirissä yrittäjäkokemusta löytyi vielä useammalta, eli noin kahdella kolmesta opettajasta.

Varialaisia vastaajista oli noin 10 % eli 82. Muista oppilaitoksista vastaajia oli 622. Iän suhteen varialaiset eivät erottuneet muiden oppilaitosten vastaajista. Miehiä varialaisista oli hieman yli puolet. Tämä johtunee siitä, että miesvaltaisilla aloilla oli kyselyyn vastanneista yliedustus. Työkokemusta varialaisilla oli keskimääräistä muutama vuosi enemmän. Oma käsitys yrittäjäyyskasvatustaidoista oli varialaisilla sitä vastoin heikompi. Hyviksi tai melko hyviksi taitonsa katsoi noin 35 %, kohtalaisiksi noin 33 % ja heikoiksi noin neljännes varialaisista. Erinomaisina taitojaan piti noin 7 % varialaisista opettajista. Yrittäjäyyskasvatuskoulutuksiin osallistumisissa ero Varian ja muiden oppilaitosten välillä oli suurehko. 64.6 % varialaisista ei ollut osallistunut lainkaan koulutuksiin, 30.5 % muutamiin ja vain 4.9 % useisiin. Lopuissa taustamuuttujista Varian ja muiden oppilaitosten välillä ei ollut juurikaan eroja.

5.2 Yrittäjäyyskasvatuksen sisällöt

Yrittäjäyyskasvatuksen sisältöjä käsittelevästä osiosta otettiin analysoitavaksi 24 kysymystä. Mittariston kysymys oli muodossa: ”*Arvioni, kuinka monta kertaa olen viimeisimmän lukukauden tai puolen vuoden aikana...?*”. Kysymyksiin vastattiin suhdeasteikolla. Vaihtoehtojen väli oli 1. Pienin arvo oli 0 kertaa. Suurin arvo oli 30 kertaa tai enemmän. Taulukossa 2, on koottuna vastausten keskiarvot ja keskihajonta.

Taulukko 2 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, kysymysten keskiarvo ja -hajonta

kysymys	keskiarvo	keskihajonta	N
teettänyt yrittäjyyteen liittyviä laskuesimerkkejä, esitelmiä, kirjoituksia, haastatteluja tms.	9,51	10,568	691
hyödyntänyt opetuksessa yrittäjätarinoita	8,69	10,060	691
hyödyntänyt yrittäjyyteen liittyviä oppimateriaaleja	8,19	9,815	691
käyttänyt yrittäjyyteen liittyviä oppimispeliejä	1,10	3,488	691
järjestänyt tai osallistunut yrittäjyysaiheiseen kilpailuun	1,13	3,332	691
ottanut opetuksessani esille lähialueen yrityksiä	13,03	10,649	691
ottanut yrittäjiä tai yrityselämän edustajia mukaan opetukseen	4,56	7,018	691
tehnyt opintokäynnin yritykseen	5,31	7,726	691
järjestänyt yrittäjävierailun oppilaitokseen	2,66	5,512	691
ohjannut oppijoita hyödyntämään erilaisia asiantuntijoita	8,34	9,088	691
keskustellut oppijoiden kanssa oppiaineeseen liittyvästä yrittäjyydestä	11,43	10,651	691
keskustellut oppijoiden kanssa harrastuksiin liittyvästä yrittäjyydestä	6,40	8,654	691
keskustellut oppijoiden kanssa ajankohtaisista talousuutisista	10,51	10,206	691
keskustellut oppijoiden kanssa eri toimenpiteiden taloudellisista vaikutuksista	11,37	10,541	691
ohjannut oppijoita oman talouden hallintaan	8,21	9,897	691
järjestänyt oppijoiden kanssa talkoot	1,85	4,816	691
mahdollistanut oppijoiden myyjäiset, kioskitoiminnan yms.	1,93	5,169	691
mahdollistanut oppijoiden ideoiman projektin	3,26	6,209	691
mahdollistanut oppijoiden yritys- tai työelämälähtöisen projektin	3,92	7,093	691
teettänyt liikeideatehtävän	5,28	9,021	691
mahdollistanut sen, että oppijat ovat ideoineet markkinointi- tai muuta materiaalia yritykselle	3,82	7,470	691
mahdollistanut oppijoiden harjoitusyrityksen tai oman yrityksen kehittämisen	3,41	7,432	691
pitänyt yrittäjyyteen tai yrittäjyyskasvatukseen liittyvän teemapäivän tai opetuskokonaisuuden	2,74	6,564	691
pitänyt yrittäjyys- tai yrittäjyyskasvatuskurssin	2,45	6,592	691

Hyväksytyjä vastauksia tuli 691. Tyhjiä vastauksia antaneet vastaajat karsittiin analyysistä pois. Osion viimeinen kysymys jätettiin pois analyysistä, koska siihen oli tullut vain 450 vastausta. Toinen pois jätetty kysymys käsitteli opinnäytetyötä. Syynä oli se, että opinnäytetyö ei enää kuulu toisen asteen ammatillisen peruskoulutuksen opetussuunnitelmiin

Puolella muuttujista keskiarvo jäi alle viiden. Sisältöjä käytettiin siis yleisesti ottaen melko vähän, keskimäärin harvemmin kuin kerran kuukaudessa. Hajontaa löytyi kuitenkin kohtalaisesti osassa näistä. Peleihin ja kilpailuihin liittyvissä kysymyksissä sekä keskiarvo että keskihajonta olivat varsin alhaiset. Niitä käytettiin keskimäärin noin kerran lukukaudessa. Myös talkoita ja myyjäisiä käytettiin vähän, keskimäärin joka toinen kuukausi. Sisällöistä eniten esillä olivat yrittäjyyteen ja ympäristöön liittyvään tietoisuuden lisäämiseen kuuluvat kohdat. Näitä kutakin käytettiin useammin kuin kerran kuukaudessa. Näissä myös keskihajonta ole korkeampi.

Muuttujista tehtiin pääkomponenttianalyysi muuttujien määrän vähentämiseksi. Yrittäjyyteen ja ympäristöön liittyvien muuttujien komponentista koostui osion voimakkain. Joidenkin muuttujien vähäinen hajonta saattoi haitata analyysiä. Osion pääkomponentit on esitelty kohdassa Taulukko 3.

Taulukko 3 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, pääkomponenttianalyysi

kysymys	komponentti			
	1 Tietoisuus yrittäjyydestä ja ympäristöstä	2 Yrittäjyys-taidot	3 Yritys-yhteistyö ja projektit	4 Pelillisuus
keskustellut oppijoiden kanssa ajankohtaisista talousuutisista	,974			
keskustellut oppijoiden kanssa eri toimenpiteiden taloudellisista vaikutuksista	,961			
keskustellut oppijoiden kanssa oppiaineeseen liittyvästä yrittäjyydestä	,862			
ottanut opetuksessani esille lähialueen yrityksiä	,815			
ohjannut oppijoita hyödyntämään erilaisia asiantuntijoita	,709			
ohjannut oppijoita oman talouden hallintaan	,699			
hyödyntänyt opetuksessa yrittäjätarinoita	,666			
keskustellut oppijoiden kanssa harrastuksiin liittyvästä yrittäjyydestä	,595			
teettänyt yrittäjyyteen liittyviä laskuesimerkkejä, esitelmiä, kirjoituksia, haastatteluja tms.	,567			
hyödyntänyt yrittäjyyteen liittyviä oppimateriaaleja	,512			
mahdollistanut oppijoiden harjoitusyrityksen tai oman yrityksen kehittämisen		,796		
pitänyt yrittäjyyteen tai yrittäjyyskasvatukseen liittyvän teemapäivän tai opetuskokonaisuuden		,795		
mahdollistanut sen, että oppijat ovat ideoineet markkinointi- tai muuta materiaalia yritykselle		,728		
teettänyt liikeideatehtävän		,622		
pitänyt yrittäjyys- tai yrittäjyyskasvatuskurssin		,569		
mahdollistanut oppijoiden myyjäiset, kioskitoiminnan yms.		,543		
järjestänyt oppijoiden kanssa talkoot			,726	
tehnyt opintokäynnin yritykseen			,714	
järjestänyt yrittäjävierailun oppilaitokseen			,679	
mahdollistanut oppijoiden ideoiman projektin			,620	
ottanut yrittäjiä tai yritys-elämän edustajia mukaan opetukseen			,576	
mahdollistanut oppijoiden yritys- tai työelämälähtöisen projektin			,558	
käyttänyt yrittäjyyteen liittyviä oppimispelejä				,749
järjestänyt tai osallistunut yrittäjyysaiheiseen kilpailuun				,609

α .927

α .872

α .848

α .546

Pääkomponenttianalyysissä päädyttiin lopulta käyttämään Promax-rotatiota. Analyysiä tehtäessä kokeiltiin myös ortogonaalista rotatiota. Vinokulmainen Promax-rotatio toi kuitenkin selkeimmän ja substanssin kannalta järkeenkäyvimmän tuloksen. Promax-rotatio sopii suorakulmaista rotatiota paremmin tilanteeseen, jossa komponenttien välillä on korrelaatiota (Metsämuuronen, 2006, p. 620). Tässä analyysissä komponenttien välinen korrelaatio oli välillä 0.5 – 0.3. Cronbachin alfan avulla laskettu komponenttien luotettavuus oli varsin korkea muissa paitsi neljännessä komponentissa.

Mukaan otettiin neljä komponenttia. Rajana käytettiin ominaisarvoa yksi. Rajana käytettiin siis Kaiserin kriteeriä (Field, 2009, p. 641). Komponenttien latauksen rajana oli 0.5. Tällä latausrajalla saatiin komponentit erottumaan selkeimmin. Kaikki muuttujat tulivat osaksi jotain komponenttia, eikä yksikään muuttuja ollut mukana useammassa kuin yhdessä komponentissa. Osa muuttujista oli latautunut useammalle kuin yhdelle komponentille. Taulukossa 4 on esitettyä komponenttien osuus varianssista.

Taulukko 4 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, pääkomponenttien ominaisarvot ja osuus varianssista

komponentti	Ominaisarvot		
	arvo	osuus varianssista	kumulatiivinen osuus
1	10,547	43,946	43,946
2	2,165	9,022	52,969
3	1,560	6,498	59,467
4	1,031	4,295	63,762
5	,890	3,707	67,469
6	,757	3,155	70,624
7	,724	3,017	73,640
8	,646	2,694	76,334
9	,568	2,366	78,700
10	,526	2,192	80,892
11	,510	2,125	83,017
12	,458	1,908	84,924
13	,425	1,769	86,694
14	,401	1,669	88,363
15	,377	1,571	89,934
16	,341	1,420	91,354
17	,324	1,352	92,706
18	,304	1,266	93,973
19	,298	1,240	95,213
20	,265	1,106	96,318
21	,248	1,033	97,351
22	,231	,964	98,315
23	,207	,862	99,177
24	,198	,823	100,000

Ensimmäisen komponentin ominaisarvo oli 10.547 ja se selitti varianssista noin 44 %. Muiden kolmen valitun komponentin selittävä osuus oli selvästi pienempi. Yhteensä nämä neljä komponenttia selittivät 63.762 % varianssista. Komponenttien selittävä osuus on kohtuullinen (Lorenzo-Seva, 2013) (Metsämuuronen, 2006, p. 627) (Suhr, 2005).

Valitut pääkomponentit nimettiin niiden sisältämien kysymysten pohjalta. Ensimmäinen komponentti koostui sisällöistä, jotka lisäävät tietoisuutta yrittäjyydestä ja ympäristöstä. Toisessa komponentissa oli mukana yrittäjyystaitoja kehittäviä sisältöjä. Kolmannen komponentin sisällöt liittyivät yritysyhteistyöhön ja projektimaiseen toimintaan. Neljäs komponentti sisälsi pelillisiä elementtejä.

Taustamuuttujien mahdollisia vaikutuksia näihin neljään pääkomponenttiin tutkittiin yksisuuntaisella varianssianalyysillä (ANOVA). Taulukossa 5 on esitetty tiivistettynä varianssianalyysien merkitsevyys ja F-testin arvo kunkin taustamuuttujan kohdalta. Tulosten tulkinnassa käytettiin taulukon lisäksi taustamuuttujien ryhmien keskiarvojen vertailua erojen suunnan selvittämiseksi. Useamman ryhmän tapauksissa varmistettiin tulkinta Tukeyn Post Hoc -testillä. Testit vahvistivat kaikki tehdyt tulkinnot.

Taulukko 5 Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, yksisuuntainen varianssianalyysi

	Ikä	Sukupuoli	Opekokemus	Omat taidot	Y-koulutus	Liike-elämässä	Ykokemus	Yperheessä	Varia vs. muut
Tietoisuus	.220	1.572	.603	30.288***	46.501***	30.060***	17.413***	16.049***	4.472*
Taidot	.365	12.327***	1.594	26.163***	57.780***	19.484***	29.275***	8.723**	16.742***
Yhteistyö	.536	.233	1.078	5.283***	3.492*	5.415*	7.066**	2.514	2.615
Pelillisuus	1.626	.924	1.394	15.717***	34.528***	18.194***	8.004**	1.582	1.763

* p < 0.05

** p < 0.01

*** p < 0.001

Opettajan iällä tai opetusalan työkokemuksella ei ole tulosten perusteella merkitystä yrittäjyyskasvatuksen eri sisältöjen käyttöön. Myöskään Ruskovaara ja Pihkala (2014) eivät opettajien roolia yrittäjyyskasvatuksessa tutkiessaan nähneet opettajakokemuksesta merkittäväksi tekijäksi.

Opettajan omat käsitykset yrittäjyyskasvatustaidoista vaikuttavat suuresti yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen kaikilla osa-alueilla. Tätä havaintoa tukevat myös useat aiemmat aiheita käsittelevät tutkimukset (Ruskovaara & Pihkala, 2014) (Ruskovaara, et al., 2015).

Aiemmissa tutkimuksissa on tullut myös esille yrittäjyyskasvatuksen koulutuksiin osallistumisen merkitys opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvään toimintaan (Ruskovaara & Pihkala, 2014). Yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin osallistumisen merkitys on korostunut myös opettajien verkostoitumistaipumuksissa (Ruskovaara, et al., 2015). Koulutukseen osallistumisilla oli tässä analyysissä positiivinen vaikutus kaikkiin komponentteihin. Erittäin merkittävä ($p < 0.01$) vaikutus oli tietoisuuden lisäämisen, yrittäjyystaitojen ja pelillisyyden osalta. Yritysyhteistyön ja projektitoiminnan osalta vaikutus oli pienekkö ($p < 0.05$), mutta kuitenkin tilastollisesti merkittävä. Komponentin muuttujien kauttaaltaan alhainen keskiarvo ja keskihajonta saattavat olla tähän osasyynä. Ruskovaaran ja Pihkalan (2014) tutkimuksessa yritysyhteistyö ja projektitoiminta olivat erillisinä komponentteina, ja tuloksissa koulutuksen vaikutus oli suuri ($p > 0.001$). Tutkimus käsitteli ammatillisen koulutuksen lisäksi lukioita ja peruskoulua.

Ammatillisen koulutuksen osalta yritysyhteistyön tuloksia saattaa vääristää opettajien erilainen käsitys siitä, katsotaanko ammatillisissa opinnoissa varsin suuressa roolissa oleva ja pakollinen työssäoppiminen yritysyhteistyöksi ja opettajan omaksi toiminnaksi. Opettajan roolina työssäoppimisen osalta on lähinnä perehdytys ja työssäoppimisjaksojen koordinointi sekä ammattiosaamisen näyttöjen vastaanottaminen yhteistyössä työpaikkaohjaajan kanssa. Opettajat koulututaan ja perehdytetään työssäoppimisen ohjaamiseen muissa yhteyksissä kuin yrittäjyyskasvatuskoulutuksissa, ja se kuuluu ammatillisen opettajan perustehtäviin.

Yrittäjäkokemuksella oli myös samansuuntainen vaikutus yrittäjyyskasvatuksen sisältöihin kuin yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin osallistumisella. Tietoisuuden ja taitojen osalta vaikutus oli suuri ($p < 0.001$) ja yritysyhteistyö sekä pelillisyyden osalta kohtalainen ($p < 0.01$) Opettajan perhepiirissä olevilla yrittäjillä oli positiivinen ($p < 0.001$) vaikutus tietoisuuden lisäämiseen ja jonkin verran ($p < 0.01$) myös yrittäjyystaitojen kehittämiseen liittyvien sisältöjen käyttöön. Kaikilla kouluasteilla yrittäjäkokemuksella on havaittu aiemmissa tutkimuksissa olevan suuri positiivinen vaikutus yrittäjyyskasvatuksen

käytänteisiin yleisesti (Ruskovaara & Pihkala, 2014). Yhteistyön ja verkostoitumisen osalta vastaavaa yhteyttä yrittäjäkokemukseen ei kuitenkaan löytynyt opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvää verkostoitumusta käsitelleessä tutkimuksessa (Ruskovaara, et al., 2015).

Liike-elämän palveluksessa olemisen vaikutus on ammatillisessa koulutuksessa vaikeasti tulkittavissa. Tulosten perusteella sillä on suuri ($p < 0.001$) positiivinen vaikutus tietoisuuden, yrittäjyystaitojen ja pelillisten elementtien käytön suhteen. Myös yritys yhteistyön osalta vaikutusta on jonkin verran ($p < 0.05$). Lähes kaikilla ammatillisilla opettajilla on kokemusta liike-elämästä. Tässä kontekstissa taustamuuttuja saattaa kertoa ammatillisten opettajien ja yhteisten aineiden opettajien välisistä eroista. Tässä taas tulee huomioita opetettavien aineiden luonne. Esimerkiksi luonnontieteissä tai vieraissa kielessä ei ole yhtä luontevaa ottaa opetukseen yrittäjyyskasvatuksen sisältöjä kuin ammatillisissa aineissa.

Pelillisyyden osalta tulee tuloksiin suhtautua varauksella. Molempien komponentin muuttujien keskiarvo ja keskihajonta olivat varsin alhaisia. Komponentin Cronbachin alfa oli myös alhainen ($\alpha 0.546$). Tulosta tukee kuitenkin Ruskovaaran ja Pihkalan (2014) aiempi samalla mittarilla tehty useita oppilaitosasteita käsitellyt tutkimus.

Yrittäjyystaitojen osalta tuloksista nousee esiin naisten varsin merkittävä ($p < 0.001$) ero miehiin. Naisilla oli yrittäjyystaitojen opettamiseen liittyviä sisältöjä selvästi miehiä enemmän. Vastaavaa eroa ei aiemmista tutkimuksista ole selvästi huomattavissa. Ruskovaaran ja Pihkalan (2014) tutkimuksessa sukupuolieroja löytyy esimerkiksi luokkahuonekäytänteiden osalta, mutta ero on päinvastaiseen suuntaan. Ruskovaaran ym. (2015) yrittäjyyskasvatukseen liittyvässä verkostoitumiseen keskittyneessä tutkimuksessa sukupuolten välisiä eroja löytyi. Naiset olivat aktiivisempia verkostoitumaan. Seikkula-Leino (2007) on löytänyt joitain eroja sukupuolten välillä, mutta yleisesti sukupuolten merkitys on ollut vähäinen.

Verrattaessa Variaa muihin ammatillisiin oppilaitoksiin löytyy yrittäjyystietoisuuden lisäämiseen liittyvien sisältöjen käytön osalta jonkin verran eroa. Varian tulokset ovat hie- man ($p < 0.05$) muita oppilaitoksia alhaisemmat. Suurempi ($p < 0.001$) samansuuntainen ero löytyy yrittäjyystaitojen oppisisältöjen käytössä.

Variassa ei ollut vielä mahdollista harjoittaa opiskelijoiden harjoitusyrittöystoimintaa ky- selyn toteuttamisen aikaan. Tämän yksittäisen tekijän poissulkemiseksi tehtiin samasta komponentista ilman harjoitusyrittöystoimintaa mittaavaa muuttujaa vastaava varianssi- analyysi. Tulokset olivat lähes yhtenevät.

Harjoitusyrittöystoimintamahdollisuuden puuttuminen ei siis selitä Varian ja muiden oppilaitosten eroa yrittäjyystaitojen osalta. Eron syynä saattaakin olla Varian opettajien muita heikom- mat käsitykset omista yrittäjyyskasvatustaidoistaan sekä vähäisempi osallistuminen yrit- täjyyskasvatuskoulutuksiin. Yrittäjyyskasvatuskoulutusten järjestäminen opettajille saattaisi siis olla tarpeen.

Toinen selittävä tekijä saattaa olla miesten suurempi osuus varialaisten joukossa. Naiset toteuttivat yrittäjyystaitojen opettamista selvästi ($p < 0.001$) miehiä enemmän. Varialai- sista miehiä oli 53.7 % ja naisia 46.3 %. Muissa oppilaitoksissa vastaavat luvut olivat 43.2 % ja 56.8 %. Ero sukupuolijakaumassa on selvä, joten se selittää osan Varian ja muiden oppilaitosten opettajien välisestä erosta.

5.3 Yritteliäisyyden vahvistaminen

Seuraava tutkielmassa mukana ollut yrittäjyyskasvatuksen mittariston osio käsitteli yrit- teliäisyyden vahvistamista. Osion voisi myös nimetä yrittäjämäisen oppimistavan vah- vistaminen. Analyysissä on mukana 14 kysymystä. Osion viimeinen kysymys, joka kä- sitteli opiskelijoiden oman osaamisen jakamista, jätettiin pois, koska vastauksia kysy- mykseen oli vain 450 kappaletta.

Osion kysymyksen olivat monivalintamuotoisia. Kysymys kuului: ”*Arvioni, kuinka säännöllisesti olen viimeisimmän lukukauden tai puolen vuoden aikana...?*”. Vaihtoeh- dot olivat päivittäin (4), viikoittain (3), kuukausittain (2), harvemmin (1) ja ei koskaan

(0). Vastauksia osioon tuli 698 kappaletta. Vastaajat, joilla oli mukana tyhjiä vastauksia, jätettiin pois analyysistä. Taulukossa 6 on koottuna vastausten keskiarvot ja keskihajonta.

Taulukko 6 Yritteliäisyyden vahvistaminen, kysymysten keskiarvo ja -hajonta

kysymys	keskiarvo	keskihajonta	N
ohjannut oppijoita itsenäiseen päätöksentekoon	3,24	,782	698
ohjannut oppijoiden itsearviointitaitojen kehittymistä	2,74	,879	698
nostanut esille oppijoiden erilaiset lahjakkuudet ja taidot	2,72	,910	698
kehittänyt oppijoiden luottamusta omiin kykyihinsä	3,17	,804	698
ohjannut oppijoita ottamaan vastuun omasta toiminnastaan	3,39	,726	698
ohjannut oppijoita tavoitteelliseen toimintaan	3,23	,753	698
kannustanut oppijoita etsimään erilaisia ratkaisuja	2,95	,864	698
rohkaissut oppijoita pätkähullujen ideoiden esittämiseen	1,99	1,084	698
rohkaissut oppijoita riskien ottamiseen	2,05	1,077	698
kannustanut oppijoita oppimaan virheiden kautta	2,86	,950	698
käsitellyt oppijoiden kanssa onnistumisia ja epäonnistumisia	2,86	,907	698
ohjannut oppijaa havaitsemaan omia mahdollisuuksiaan	2,87	,874	698
keskustellut oppijoiden kanssa heidän tulevaisuuden suunnitelmistaan	2,36	,877	698
keskustellut oppijoiden kanssa heidän unelmistaan	1,91	,956	698

Vastausten keskiarvo oli kauttaaltaan melko korkea. Yritteliäisyyden vahvistaminen ja yrittäjämäiset tavat oppia olivat mukana vahvasti opettajien työkalupakissa. Vastuun ottamiseen (ka 3.24) ja itsenäiseen päätöksentekoon (ka 3.39) ohjattiin eniten. Korkean keskiarvon vastauksissa keskihajonta oli matalampi. Niitä siis käytettiin suhteellisen yleisesti ja tasaisesti.

Pätkähullujen ideoiden esittäminen (ka 1.99) ja unelmista keskustelu (ka 2.05) olivat käytössä vähiten. Kysymyksissä, joiden keskiarvo oli matala, oli keskihajontaa eniten.

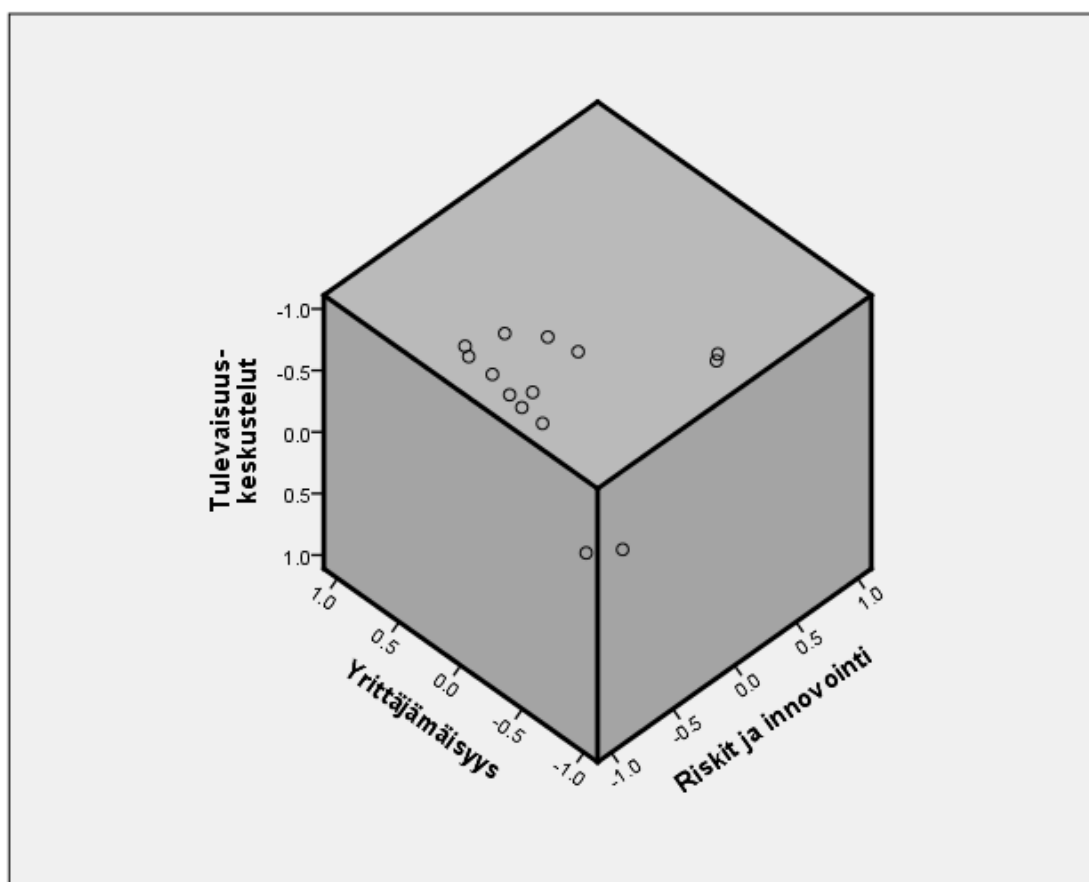
Niissä siis oli yleisesti vähäisen käytön lisäksi muutamia paljon kyseistä tapaa käyttäviä opettajia. Osioista tehtiin pääkomponenttianalyysi, joka on esiteltyinä Taulukossa 7.

Taulukko 7 Yritteliäisyyden vahvistaminen, pääkomponenttianalyysi

kysymys	komponentti		
	1 Yrittäjämäi- syys	2 Tulevai- suuskes- kustelut	3 Riskit ja innovointi
ohjannut oppijoita ottamaan vastuun omasta toiminnastaan	,954		
ohjannut oppijoita tavoitteelliseen toimintaan	,909		
ohjannut oppijoita itsenäiseen päätöksentekoon	,832		
kehittänyt oppijoiden luottamusta omiin kykyihinsä	,803		
ohjannut oppijoiden itsearviointitaitojen kehittymistä	,682		
kannustanut oppijoita etsimään erilaisia ratkaisuja	,675		
käsitellyt oppijoiden kanssa onnistumisia ja epäonnistumisia	,618		
nostanut esille oppijoiden erilaiset lahjakkuudet ja taidot	,601		
ohjannut oppijaa havaitsemaan omia mahdollisuuksiaan	,522		
kannustanut oppijoita oppimaan virheiden kautta	,491		
keskustellut oppijoiden kanssa heidän tulevaisuuden suunnitelmistaan		,940	
keskustellut oppijoiden kanssa heidän unelmistaan		,932	
rohkaissut oppijoita riskien ottamiseen			,939
rohkaissut oppijoita pätkähullujen ideoiden esittämiseen			,910
	α .920	α .841	α .823

Analyysissä nousi vahvimpana komponenttina esiin osion yleinen teema, eli yritteliäisyys tai yrittäjämäinen tapa oppia ja toimia. Eniten komponenttiin latautuivat keskiarvoltaan korkeimmat muuttujat, siis vastuun ottaminen, tavoitteellinen toiminta ja itsenäiseen päätöksentekoon pyrkiminen. Toisena komponenttina erottui selvästi tulevaisuuteen ja unelmiin liittyvät keskustelut. Myös kolmas komponentti, eli riskinottoon ja innovointiin rohkaiseminen erottui selvästi. Toisen ja kolmannen komponentin lataukset

olivat varsin korkeat ($\alpha > 0.9$). Kaikkien komponenttien Cronbachin alfa oli myös varsin korkea ($\alpha > 0.8$). Latauksen rajaksi asetettiin tässä pääkomponenttianalyysissä 0.45. Komponenttien välinen korrelaatio oli noin 0.5. Suuri osa muuttujista oli latautunut useammalle komponentille. Analyysissä käytettiin Promax-rotatiota, jotta komponentit erottuisivat selvemmin. Muuttujien asettumista komponenttien suhteen havainnollistaa Kuva 3.

Kuva 3 Muuttujien sijoittuminen pääkomponenttien suhteen

Kuvassa voidaan nähdä komponentti 1 eli yrittäjämäisyys usean muuttujan tiiviinä joukkona. Komponentit 2 eli tulevaisuuskeskustelut ja 3 eli riskit ja innovointi taas erottuvat kolmiulotteisessa kuvassa omiksi kahden muuttujan joukokseen. Muuttujien latautuminen usealle komponentille on myös nähtävissä kuvasta.

Komponenttien valinnassa käytettiin raja-arvona ominaisarvoa yksi. Kriteerinä oli siis Kaiserin kriteeri (Field, 2009, p. 641). Rajan ylitti kolme pääkomponenttia. Kaikki osion muuttujat olivat edustettuina komponenteissa. Taulukossa 8 on koostettuna komponenttien ominaisarvot ja osuus varianssista.

Taulukko 8 Yritteliäisyyden vahvistaminen, pääkomponenttien ominaisarvot ja osuus varianssista

komponentti	Ominaisarvot		
	arvo	osuus varianssista	kumulatiivinen osuus
1	7,243	51,736	51,736
2	1,230	8,788	60,523
3	1,041	7,436	67,959
4	,723	5,164	73,123
5	,613	4,381	77,504
6	,509	3,635	81,138
7	,470	3,355	84,493
8	,418	2,988	87,481
9	,345	2,465	89,946
10	,329	2,350	92,296
11	,291	2,078	94,374
12	,285	2,038	96,412
13	,264	1,887	98,298
14	,238	1,702	100,000

Vahvimman komponentin, eli yrittäjämäisen toiminnan ominaisarvo oli 7.243 ja se selitti varianssista 51.736 %. Kahden muun komponentin osuus oli selvästi pienempi. Yhdessä komponentit selittivät 67.959 % varianssista.

Ensimmäinen komponentti oli varsin vahva ja sisälsi useita muuttujia. Komponenttia tarkasteltiin vielä erikseen tekemällä sen muuttujista erikseen pääkomponenttianalyysi. Tulos oli alkuperäisen pääkomponenttianalyysin kaltainen. Komponentin sisältä ei erottunut erillisiä komponentteja. Analyysi siis vahvisti komponentin yhdeksi komponentiksi.

Kolme pääkomponenttia analysoitiin taustamuuttujien suhteen yksisuuntaisella varianssianalyysillä. Taulukossa 9, on tiivistettynä analyysin tulos. Tulosten tulkinnassa käytettiin taulukon lisäksi taustamuuttujien ryhmien keskiarvojen vertailua erojen suunnan selvittämiseksi. Useamman ryhmän tapauksissa varmistettiin tulkinta Tukeyn Post Hoc -testillä. Testit vahvistivat kaikki tehdyt tulkinnat.

Taulukko 9 Yritteliäisyyden vahvistaminen, yksisuuntainen varianssianalyysi

	Ikä	Suku- puoli	Ope- kokemus	Omat taidot	Y- koulutus	Liike- elämässä	Y- kokemus	Y- perheessä	Varia vs. muut
Yrittäjämäisyys	.422	10.809**	.844	6.815***	4.883***	2.017	14.257***	6.335*	.337
Tulevaisuus	.493	9.476**	.807	8.933***	10.873***	2.068	8.362**	10.534**	.000
Riskit ja innovointi	.301	1.748	.360	11.226***	13.504***	5.274*	16.034***	8.867**	.673

* p < 0.05 ** p < 0.01 *** p < 0.001

Iällä tai opettajakokemuksella ei tässäkään osiossa ollut vaikutusta opettajan toimintaan. Iällä ja opettajakokemuksella on luonnollisesti yhteys toisiinsa. Opettajakokemuksella ei ollut merkitystä myöskään opettajien roolia yrittäjyyskasvatuksessa käsitelleessä tutkimuksessa (Ruskovaara & Pihkala, 2014).

Opettajan oma käsitys yrittäjyyskasvatustaidoistaan sekä osallistuminen yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin sen sijaan vaikuttivat suuresti ($p < 0.001$) osion kaikkiin komponentteihin. Näitä havaintoja tukeva usean aiemmat tutkimukset yrittäjyyskasvatuksesta ja opettajista (Ruskovaara & Pihkala, 2014) (Ruskovaara, et al., 2015). Taitojen puutteita voitaisiin osaltaan korjata opettajien täydennyskoulutuksella. Koulutusta kaipaavat myös opettajat itse (Birdthistle, et al., 2007).

Oma yrittäjäkokemus edisti merkittävästi ($p < 0.001$) yrittäjämäisen toiminnan tukemista ja kannustamista riskinottoon sekä innovointiin. Lähes yhtä suurta ($p < 0.01$) oli vaikutus

tulevaisuuteen ja unelmiin liittyviin keskusteluihin. Perhepiirin yrittäjäkokemuksella oli samansuuntainen, mutta kauttaaltaan pienempi vaikutus. Yleisesti opettajan yrittäjäkokemuksella on havaittu olevan positiivinen vaikutus yrittäjyyskasvatuksen toteuttamiseen (Ruskovaara & Pihkala, 2014). Verkostoitumisen osalta vastaavaa ei ole kyetty osoittamaan (Ruskovaara, et al., 2015).

Liike-elämän työkokemuksella oli jonkin verran ($p < 0.05$) vaikutusta riskinoton ja innovoinnin kannustamiseen. Muissa osioissa vaikutusta ei tuloksissa ilmennyt. Tämän taustamuuttujan osalta tulee taas muistaa, että muuttuja saattaa kertoa eron lähinnä ammatillisten aineiden ja yhteisten aineiden opettajien välillä.

Sukupuolten välisiä eroja ilmeni tässäkin osiossa. Yritteliäisyyden vahvistaminen ja tulevaisuudesta sekä unelmista keskusteleminen oli naisopettajilla selvästi ($p < 0.01$) miehiä yleisempää. Ruskovaara ym. (2015) löysivät vastaavan sukupuolieron yrittäjyyskasvatuksen verkostoitumisesta. Yleisemmin yrittäjyyskasvatuksen käytänteitä opettajien keskuudessa käsitelleessä tutkimuksessa opettajan sukupuoli vaikutti kautta linjan vastakkaiseen suuntaa. (Ruskovaara & Pihkala, 2014).

Varia ei erottunut muista oppilaitoksista tilastollisesti merkitsevästi tämän osion osalta. Kaikki komponentit olivat linjassa muiden oppilaitosten kanssa.

5.4 Opetusmenetelmät ja työtavat

Viimeisenä tarkasteltavana mittariston osiona olivat opetusmenetelmät ja työtavat. Mittariston osiossa oli 13 kysymystä. Näistä kaksi jätettiin pois tarkastelusta. Väittelyjä koskevassa kysymyksessä oli paljon tyhjiä vastauksia. Tyhjät vastaukset lienevät johtuneen siitä, että se oli sivun viimeinen kysymys, ja oli epähuomiossa jätetty tyhjäksi. Kysymystä ei siis ollut tietoisesti sivuutettu. Lisäksi pedagogisen draaman käyttö oli varsin vähäistä. Kysymyksen keskiarvo oli selvästi kaikkia muita alhaisempi (ka 0.72) ja keskihajontakin alle yhden. Kysymys siis jätettiin pois tarkastelusta.

Taulukossa 10, on esitelty mukana olleiden 11 kysymyksen keskiarvot ja -hajonnat. Vastauksia osioon tuli 695 kappaletta. Osion kysymykset olivat monivalintamuotoisia. Kysymys kuului: ”Arvioi, kuinka säännöllisesti olet käyttänyt menetelmiä tai työtapoja viimeisimmän lukukauden tai puolen vuoden aikana”. Vaihtoehdot olivat päivittäin (4), viikoittain (3), kuukausittain (2), harvemmin (1) ja ei koskaan (0). Vastaajat, joilla oli mukana tyhjiä vastauksia, jätettiin pois analyysistä.

Taulukko 10 Opetusmenetelmät ja työtavat, kysymysten keskiarvo ja -hajonta

kysymys	keskiarvo	keskihajonta	N
projektioppiminen	1,93	1,137	695
tekemällä oppiminen	3,36	,848	695
ongelmakeskeinen oppiminen	2,69	1,056	695
yhteistoiminnallinen oppiminen	2,66	1,038	695
tiimioppiminen	2,43	1,082	695
tutkiva oppiminen	2,24	1,117	695
vertaisoppiminen	2,28	1,112	695
luova ongelmanratkaisu	2,41	1,163	695
verkko-opetus	1,69	1,185	695
oppimispäiväkirja tai -portfolio	1,67	1,080	695
käytännön tilanteiden jäljittely	2,27	1,249	695

Vastausten keskiarvo oli suurimmalla osalla muuttujista hieman yli kaksi. Tekemällä oppiminen oli keskiarvoltaan selvästi korkein (ka 3.36). Vastausten keskihajonta oli tässä kohdassa vain 0.848. Tekemällä oppimisen voidaan siis katsoa olleen käytössä varsin laajasti ja tasaisesti. Käyttö oli keskimäärin lähes päivittäistä. Tämä on helppo ymmärtää, sillä suuri osa ammatillisten aineiden oppimisesta tapahtuu tekemällä alan työtehtäviä.

Matalimmat keskiarvot olivat oppimispäiväkirjalla ja -portfoliolla (ka 1.67) sekä verkko-opetuksella (ka 1.69). Menetelmiä käytettiin siis keskimäärin kuukausittain tai harvemmin. Oppimispäiväkirjan ja -portfolion vähäinen käyttö hieman yllättää. Työssäoppimi-

sen yhteydessä pitäisi kaikkien opiskelijoiden täyttää oppimispäiväkirjaa. Ehkä tässäkin tapauksessa opettajat eivät katsoneet työssäoppimisen ohjaamista omaksi opetukseseen. Portfolion laatiminen taas on varsinkin taiteellisilla aloilla lähes edellytyksenä työllistymiselle. Verkko-opetuksen vähäisyyteen saattaa olla syynä ammatilliseen opetukseen suunnattujen verkko-oppimateriaalien vähäinen tarjonta. Keskihajonta muuttujilla oli yleisimmin hieman yli yhden.

Muilta osin menetelmien keskiarvot olivat kahden ja kolmen välillä. Menetelmiä käytettiin siis keskimäärin viikoittain tai vähintään kuukausittain.

Tästäkin osiosta tehtiin pääkomponenttianalyysi. Analyysissä ei kuitenkaan erottunut selkeitä komponentteja. Kahden erottuneen komponentin selittävä osuus varianssista oli alhainen (51.9 %) ja heikomman komponentin ominaisarvo oli vain hieman yli yhden. Myös tämän osioiden vahvimmasta komponentista tehtiin vielä erikseen pääkomponenttianalyysi. Komponentin sisältä ei kuitenkaan erottunut erillisiä komponentteja.

Muuttujien suhteellisen vähäisen määrän vuoksi päädyttiinkin tekemään yksisuuntaiset varianssianalyysit (ANOVA) yksittäisistä muuttujista ilmiöiden ja erojen löytämiseksi. Yksittäisiin analyysiin otettiin mukaan myös pääkomponenttianalyysistä pois jätetyt muuttujat. Taulukko 11 esittää koottuna analyysin tulokset.

Taulukko 11 Yrittäjyyskasvatuksen opetusmenetelmät ja työtavat, yksisuuntainen varianssianalyysi

	Ikä	Suku- puoli	Ope- kokemus	Omat taidot	Y- koulutus	Liike- elämässä	Y- kokemus	Y- perheessä	Varia vs. muut
Projektioppiminen	.017	.296	.412	12.080***	26.225***	10.868**	18.177***	5.172*	4.831*
Tekemällä oppiminen	.105	.064	.464	2.273	.152	2.519	13.159***	7.479**	.002
Ongelmakeskeinen oppiminen	.437	.656	.726	9.952***	7.412**	5.687*	17.128***	7.882**	1.845
Yhteistoiminnallinen oppiminen	6.135**	.049	2.172	7.154***	4.897**	.062	10.785**	5.915*	.314
Tiimioppiminen	6.346**	.284	3.113*	7.405***	5.616**	4.004*	5.916*	4.087*	.959
Tutkiva oppiminen	1.699	.244	.901	5.711***	3.802*	7.068**	8.458**	4.543*	1.159
Vertaisoppiminen	1.046	2.221	.445	7.511***	5.208**	2.711	12.605***	8.226**	.825
Luova ongelmanratkaisu	.309	3.264	.727	12.303***	5.640**	5.632*	17.277***	8.104**	.616
Verkko-opetus	2.327	2.388	1.464	4.739**	14.159***	4.793*	4.487*	6.567*	1.217
Oppimispäiväkirja tai -portfolio	1.055	6.653*	.975	3.492**	10.979***	3.614	11.785**	4.333*	.686
Pedagoginen draama	.412	3.589	.570	7.238***	10.639***	.197	4.928*	.025	.025
Käytännön tilanteiden jäljittely	.713	3.164	.466	7.786***	.586	4.551*	12.219**	2.725	.107
Väittely	.596	12.681***	1.001	10.664***	7.874***	5.975*	7.004**	1.735	.568

* p < 0.05 ** p < 0.01 *** p < 0.001

Opettajan iällä oli tilastollisesti merkitystä vain tiimioppimisen ja yhteistoiminnallisten menetelmien osalta ($p < 0.01$). Nuoremmat opettajat käyttivät kyseisiä menetelmiä iäkäämpiä enemmän. Muutos oli samansuuntainen kaikkien kolmen ikäryhmän osalta. Opetuskokemus vaikutti tiimioppimiseen hieman. Muissa kysymyksissä opetuskokemuksella ei ollut merkitystä. Vastaavan suuntaisia tuloksia on opetuskokemuksen osalta nähtävissä myös aiemmissa tutkimuksissa (Ruskovaara & Pihkala, 2014) (Ruskovaara, et al., 2015).

Sukupuolen vaikutus opettajien käyttämiin menetelmiin ja työtapoihin tuli esiin vain väittelyiden osalta. Siinä vaikutus oli suuri ($p < 0.001$). Miesopettajat käyttivät väittelyä opetuksessaan selvästi enemmän. Miesten keskiarvo oli 1.25 ja naisten 0.96. Tämä tulos on linjassa Ruskovaaran ja Pihkalan (2014) opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvää toimintaa käsitelleen tutkimuksen tulosten kanssa.

Opettajien käsitykset omista yrittäjyyskasvatuksen taidoista vaikuttivat suuresti tai kohdallisesti lähes kaikkiin osion kysymysten vastauksiin. Ainoastaan tekemällä oppimiseen opettajan taidoilla ei ollut merkitystä. Tämä on ymmärrettävää johtuen ammatillisen koulutuksen luonteesta. Ammatillinen opetus perustuu suurelta osin ammatillisten työtehtävien tekemiseen. Kysymyksen vastausten keskiarvo oli osion korkein, eli se oli menetelmänä laajasti käytössä kaikilla vastausryhmillä.

Taitojen merkitys saattaa johtua siitä, että nämä yrittäjämäiset opetusmenetelmät ja työtavat vaativat opettajalta rohkeutta heittäytyä epävarmoihin tilanteisiin. Opetustapahtumien rajaaminen ennalta valmisteltuihin sisältöihin ei ole perinteisten menetelmien tavoin mahdollista. Tämä edellyttää luottamusta omaan taitoihin.

Opettajien osallistuminen yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin vaikutti myös kautta linjan suuresti yrittäjämäisten opetusmenetelmien ja työtapojen käyttöön. Vain tekemällä oppimisen ja käytännön tilanteiden jäljittelyn osalta vaikutus ei ollut tilastollisesti merkittävä.

Tutkielmassa ei tullut esille, minkälaisiin yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin opettajat olivat osallistuneet. Mahdollisesti koulutuksissa oli paneuduttu juuri kyselyssä esillä nousseisiin menetelmiin. On kuitenkin mahdollista, että koulutuksiin olivat osallistuneet juuri ne opettajat, joilla oli ennestään taipumusta yrittäjämäiseen toimintaan.

Omien käsitysten ja yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin osallistumisen yhteys yrittäjyyskasvatukseen on tullut esille myös aiemmissa tutkimuksissa (Ruskovaara & Pihkala, 2013) (Ruskovaara & Pihkala, 2014) (Ruskovaara, et al., 2015). Nämä tutkimukset ovat käsitelleet muidenkin kouluasteiden opettajia ja yrittäjyyskasvatuksen muita osa-alueita. Ilmiön voimakkuus ja laajuus on kuitenkin selvä.

Liike-elämän palveluksessa oleminen on kysymyksenä ammatillisen koulutuksen opettajien osalta hieman ongelmallinen. Ammatillisten opettajien pätevyysvaatimukseen kuuluu vähintään kolmen vuoden työkokemus opetettavalta ammattialalta. Kysymys saattaa erottaa lähinnä ammatillisten ja yhteisten aineiden opettajia. Jos näin on, on opettavien sisältöjen luonteissa merkittäviä eroja, jotka saattavat ohjata myös käytettäviä menetelmiä ja työtapoja.

Liike-elämän palveluksessa oleminen vaikutti eniten projektioppimisen ja tutkivan oppimisen käyttämiseen lisäten niitä. Myös muiden menetelmien kohdalla vaikutus oli samansuuntainen vaikkakin pienempi. Tästä voitaisiin päätellä, että liike-elämän palveluksessa olemisella on sellaisenaan jonkin verran lisäävä vaikutus tutkittujen opetusmenetelmien suhteen. Tekemällä oppimiseen, yhteistoiminnalliseen oppimiseen, oppimispäiväkirjan tai -portfolionkäyttöön ja pedagogisen draaman käyttöön liike-elämän palveluksessa olemisella ei ollut merkitsevää vaikutusta.

Opettajan yrittäjäkokemus oli osion taustamuuttujista merkitsevin. Sen merkitsevyys oli suuri myös muissa kyselyn osioissa. Tiimioppimisen, verkko-opetuksen ja pedagogisen draaman kohdalla merkitys oli vähäinen ($p < 0.05$). Kohtalaista ($p < 0.01$) merkitys oli yhteistoiminnallisessa ja tutkivassa oppimisessa, oppimispäiväkirjan ja -portfolion käyttämisessä sekä käytännön tilanteiden jäljittelyssä.

Muiden kysymysten osalta merkitys oli suuri ($p < 0,001$). Yrittäjäkokemus siis lisäsi tutkittujen opetusmenetelmien ja työtapojen käyttöä. Tämä havainto vahvistaa taas syytä nimittää näitä menetelmiä yrittäjämäisiksi. Opettajan yrittäjäkokemuksella nähtiin olevan samansuuntainen ja iso merkitys myös Ruskovaaran ja Pihkalan (Ruskovaara & Pihkala, 2014) aiemmassa aihetta tarkastelleessa tutkimuksessa.

Opettajat, joiden perhepiirissä oli yrittäjiä, käyttäytyivät pääosin samansuuntaisesti kuin yrittäjäkokemusta omaavat opettajat. Vaikutus oli kuitenkin pienempi. Pedagogisen draaman, käytännön tilanteiden jäljittelyn ja väittelyiden kohdalla vaikutusta ei kuitenkaan löytynyt.

Myöskään tässä osiossa varialaiset opettajat eivät erottuneet muiden ammatillisten oppilaitosten osalta. Ainoastaan projektioppimisen käytössä varialaisten keskiarvo oli hieman kuita alhaisempi. Eron tilastollinen merkittävyys oli kuitenkin pieni ($p < 0.05$).

Yksisuuntaisen varianssianalyysin (ANOVA) käyttöön tulee tulosten osalta suhtautua määrätyn varauksin. Vastaukset eivät joiltain osin aukottomasti täytä analyysitavan vaatimuksia varianssin ja jakautumien suhteen. Myöskään osion kysymysten asteikko ei sovellu täydellisesti keskiarvojen tarkasteluun. Varianssin ja jakautumien suhteen ongelmallisista kohdista tehtiin varmistusmielessä parametriton Kruskalin-Wallis testin, joka soveltuu paremmin tällaisiin tilanteisiin. Näiden testien tulokset vahvistivat tehtyjen varianssianalyysien tuloksia. (Metsämuuronen, 2006, pp. 744, 1080) (Field, 2009, pp. 391, 560 - 565)

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä luvussa vastataan tutkimusongelmiin analyysien avulla saatujen tutkimustulosten pohjalta. Tässä yhteydessä pyritään vetämään myös laajempia johtopäätöksiä tutkimuksen annista.

6.1 Ensimmäinen tutkimusongelma

Ensimmäisenä tutkimusongelmana kysyttiin, mikä on yrittäjyyskasvatuksen tila opettajien toiminnan osalta yrittäjyyskasvatukseen liittyen? Saatujen tulosten pohjalta kysymykseen löytyy runsaasti vastauksia.

Osiosta yrittäjyyskasvatuksen sisällöt erottui pääkomponenttianalyysissä neljä tarkasteltavaa komponenttia. Nämä nimettiin seuraavasti: tietoisuus yrittäjyydestä ja ympäristöstä, yrittäjyystaidot, yritysysteistyö ja projektit sekä pelillisuus.

Yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen osalta käyttö jäi keskiarvojen tarkastelun perusteella melko vähäiseksi. Noin puolta sisältötyypeistä käytettiin harvemmin kuin kerran kuukaudessa, osaa vain noin kerran lukukaudessa. Eniten käytettyjä sisältöjä käytettiin noin pari kertaa kuukaudessa.

Jos ajatellaan tutkimusajankohtana voimassa olleita opetussuunnitelmien perusteita ja niiden suosituksia yrittäjyyskasvatuksesta, pitäisi yrittäjyyskasvatuksen olla mukana kaikessa opetuksessa. Näin ei vaikuttaisi tulosten perusteella olevan. Tutkittujen yrittäjyyskasvatusten sisältö on varsin satunnaista.

Opettajan iällä tai opetuskokemuksella ei tulosten valossa ole vaikutusta yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen käyttöön. Opettajan sukupuolen vaikutus tuli esiin vain yrittäjyystaitojen osalta. Naisopettajat käyttivät varsin selvästi enemmän yrittäjyystaitojen kartuttamiseen tarkoitettuja sisältöjä. Syytä siihen, miksi juuri tämä osa-alue nousi esiin analyysissä ei ole suoraan nähtävissä. Ammatillisessa koulutuksessa on edelleen olemassa sel-

keästi mies- ja naisvaltaisia aloja. Ehkä naisvaltaisilla aloilla, kuten hiusala, on ammatin alan pienyrittäjyysluonteesta johtuen kiinnitetty huomiota juuri käytännön yrittäjyys-taitojen opettamiseen?

Opettajien omat käsitykset yrittäjyyskasvatuksen taidoistaan vaikuttivat varsin suuresti yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen käyttöön kaikilla sisältöalueilla. Opettajilla on varsin suuri pedagoginen vapaus. Opettaja voi itse vaikuttaa opetuksensa sisältöön. Ammatillinen sisältö saattaa olla selvästi yksilöitynä vaatimuksena opetussuunnitelmissa. Yrittäjyys on niissä mainittu yleisluontoisemmin. Tämä jättää tilaa opettajan valinnoille. On pelkästään luonnollista, että opettaja painottaa opetustaan omien vahvuuksiensa mukaan. Yrittäjyyskasvatuksen sisällöt jäävät vähemmälle, jos opettaja ei koe hallitsevansa niitä.

Yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin osallistumisen vaikutus yrittäjyyskasvatuksen sisältöihin oli varsin samansuuntainen opettajien omien yrittäjyyskasvatustaitojen kanssa. Näillä on varmasti yhteys toisiinsa. Voidaan kaikesti olettaa, että yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin osallistumalla opettaja kartuttaa yrittäjyyskasvatustaitojaan. Toisaalta voi olla niinkin, että yrittäjyyskasvatustaitoja jo omaavat opettajat myös osallistuvat muita ahkerammin alan koulutuksiin. Syitä tai seurauksia on tässä mahdoton määritellä.

Selvänä johtopäätöksenä voidaan kuitenkin todeta, että yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen käyttöä opettajien keskuudessa voidaan lisätä parantamalla opettajien yrittäjyyskasvatustaitoja. Yksinkertaisin keino tähän on lisätä opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyvää täydennyskoulutusta.

Tutkimuksen tuloksissa opettajan liike-elämän kokemuksella vaikutti myös olevan suurehko vaikutus yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen käyttöön. Tämän taustamuuttujan osalta johtopäätöstentekemisen suhteen tulee olla varsin varovainen. Muiden kouluasteiden opettajista poiketen ammatillisen koulutuksen ammatillisten aineiden opettajien pätevyysvaatimuksena on muutaman vuoden kokemus ammattialan töistä. Ammatillisten aineiden yhteisten aineiden opettajilla vastaavaa vaatimusta ei ole. Oppilaitoksissa saattaa myös olla muodollisesti epäpäteviä opettajia, joilla vaatimuksena olevaa työelämän kokemusta ei ole. Tämä taustamuuttuja saattaaakin kertoa ainakin osittain ammatillisten ja yhteisten aineiden opettajien tai pätevien ja muodollisesti epäpätevien opettajien eroista.

Pelkästään tutkimustulosten perusteella voidaan todeta, että liike-elämän kokemus edistää yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen käyttöä opettajien keskuudessa. Tähän tulee kuitenkin suhtautua varauksella edellä mainituista syistä.

Opettajan omalla yrittäjyyskokemuksella oli tulosten perusteella selvästi lisäävä vaikutus yrittäjyystietoisuuden ja yrittäjyystaitojen sisältöjen osalta. Hieman pienempi, mutta kuitenkin tilastollisesti kohtalaisen merkitsevä vaikutus oli myös yhteistyö- ja pelillisyytulottuvuuksien osalta. Tämän taustamuuttujan osalta syy on varmaankin osittain sama kuin opettajan omien yrittäjyyskasvatustaitojen ja yrittäjyyskoulutuksiin osallistumisen samankaltaisen vaikutuksen kanssa. Yrittäjäkokemusta omaavalla opettajalla voidaan kaikeksi olettaa olevan ainakin kohtalaiset taidot yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen suhteen. Toisaalta yrittäjätaustaiset opettajat varmaankin suhtautuvat yrittäjyyteen asenteellisesti keskimääräistä myönteisemmin ja pitävät yrittäjyyden sisältöjä tärkeinä.

Opettajat, joilla oli yrittäjiä perhepiirissään, vastasivat kyselyyn varsin samansuuntaisesti kuin itse yrittäjäkokemusta omaavat opettajat. Vaikutus ja merkitsevyys vain olivat kautta linjan pienempiä. Syyt ovat uskoakseni samat, kuin yrittäjätaustaisilla opettajilla.

Yritteliäisyyden vahvistamisen osalta vastausten keskiarvo oli yleisesti edellistä osiota korkeampi, kun vastausvaihtoehtojen skaalat suhteutetaan toisiinsa. Joidenkin muuttujien kohdalla voidaan todeta käytön olleen varsin suurta, jopa lähes päivittäistä. Vähintään käytettyjä yritteliäisyyden vahvistamisen muuttujia käytettiin kuitenkin ainakin kuukausittain.

Osiosta erottui kolme komponenttia: yrittäjämäisyys, tulevaisuuskeskustelut sekä viimeisenä riskit ja innovointi. Taustamuuttujien mahdollista vaikutusta peilattiin näiden suhteen.

Iällä tai opettajakokemuksella ei tässäkään osiossa ollut merkitystä. Ne eivät siis vaikuttaneen tulosten perusteella opettajien toimintaan yritteliäisyyden vahvistamisen osalta. Aiempien tutkimusten perusteella näin ei pitäisikään olla. Tätä seikkaa pohtiessa voidaan kuitenkin kysyä, onko opettajasukupolvien välillä tapahtunut muutoksia yrittäjyydessä, sen luonteessa ja merkityksessä, yrittäjyyskasvatuksen tavoitteissa ja painotuksissa tai

vaikkapa opettajankoulutuksen yrittäjyyskasvatuksessa. Uskalletaneen vastata, että kyllä. Tämä ei kuitenkaan tulosten valossa näy erona nuoremman ja vanhemman opettajasukupolven välillä. Miksi ei näy? Onko asiaan panostettu riittävästi?

Naisopettajat toteuttivat miesopettajia selvästi useammin yrittäjämäisyyden vahvistamista ja tulevaisuuteen liittyviä keskusteluja. Keskustelujen suhteen voidaan syynä arvella olevan sukupuolten väliset luontaiset erot. Sukupuolten vaikutus yrittäjyyskasvatukseen vaikuttaa olevan laajemmin tarkasteltuna vaihtelevaa ja osittain ristikkäistä. Joillain osa-alueilla naisopettajat ovat aktiivisempia, joillain taas miehet. Vaikutukset eivät kuitenkaan ole valtavan suuria. Toisaalta kyseessä on asia, jolle ei ole helposti tehtävissä mitään. Joissain keskusteluissa mainitaan opettajien sukupuolikiintiöt. Yrittäjyyskasvatuksen edistämisen suhteen asialla tuskin on kuitenkaan merkitystä.

Myös yritteliäisyyden vahvistamisen osalta merkitsevimmiksi opettajien taustatekijöiksi osoittautuivat opettajan oma yrittäjäkokemus, opettajan osallistuminen yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin sekä opettajan omat käsitykset yrittäjyyskasvatustaidoistaan. Perhepiirissä olevien yrittäjien vaikutukset olivat tässäkin osiossa samansuuntaiset mutta merkitsevyydeltään pienemmät. Johtopäätökseksi sopii edellisen osion tavoin se, että opettajien yrittäjyyskasvatusta sivuavat tiedot ja taidot vaikuttavat suuresti yrittäjyyskasvatuksen toteutumisen tasoon ja laatuun. Samoin vaikuttaa opettajien kiinnostus ja asennoituminen yrittäjyyttä kohtaan. Nopein ja selkein tapa vaikuttaa asiaa on siis lisätä opettajien yrittäjyyskasvatuksen täydennyskoulutusta.

Pidemmällä aikavälillä ajatellen tulee mieleen kysyä samaa kuin opettajien iän ja kokemuksen vaikutuksen kohdalla. Onko yhteiskunnassa laajemmin tehty vielä tarpeeksi yrittäjyyden ja yrittäjyyskasvatuksen eteen? Yrittäjyyskasvatus on ollut painopistealueena kaikilla kouluasteilla jo pitkään. Milloin se alkaa näkyä muutoksena myös opettajakunnan yrittäjyyskasvatustaidoissa ja -asenteissa?

Yrittäjämäisiä opetusmenetelmiä ja työtapoja tarkasteltaessa taustamuuttujia vertailtiin yksittäisten muuttujien keskiarvojen suhteen. Tässäkin osiossa tulosten peruslinja oli edellisten osioiden kaltainen. Merkitsevimmiksi opettajien taustatekijöiksi osoittautuivat opettajan oma yrittäjäkokemus, opettajan omat käsitykset yrittäjyyskasvatustaidoistaan

sekä opettajan osallistuminen yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin. Perhepiirissä olevien yrittäjien vaikutus oli taas samansuuntainen, mutta merkitsevyys oli pienempi. Lääkkeeksi voidaan jälleen kerran tarjota opettajien yrittäjyyskasvatuksen tietojen ja taitojen kohottamista. Samoin tehtävää olisi yrittäjyyden merkityksen korostamisessa ja yrittäjyysmyönteisen asenteen lisäämisessä.

Tämän osion suurin anti onkin ehkä siinä, että tulokset vahvistavat tutkielman teoriataustan ja aihetta käsittelevien aiempien tutkimusten sanomaa siitä, että yrittäjyyskasvatus on yhdistelmä yrittäjyyteen liittyviä sisältöjä ja yrittäjämäisiä työtapoja. Tässä osiossa käsiteltyjen työtapojen kohdalla voidaan aiheellisesti kysyä, ovatko ne nimenomaan yrittäjämäisiä. Tulosten muiden osioiden kanssa yhtenevän linjan perusteella voitaneen tulkita, että niillä on vähintäänkin jonkinlainen yhteys nimenomaan yrittäjyyskasvatukseen.

6.2 Toinen tutkimusongelma

Toisessa tutkimusongelmassa kysyttiin, mikä on Varian yrittäjyyskasvatuksen tila, muihin vastaaviin oppilaitoksiin verrattuna? Vertailun toteuttamiseksi varialaisuudesta luotiin uusi opettajia ryhmittelevä taustamuuttaja.

Yrittäjyyskasvatuksen sisältöjä tarkasteltaessa Varian opettajat käyttivät opetuksessaan hieman yleistä tasoa vähemmän yrittäjyystietoisuuden lisäämiseen pyrkiviä sisältöjä. Varsin merkitsevä ja samansuuntainen ero löytyi kuitenkin yrittäjyystaitojen sisältöjen opettamisessa. Tutkimuksen otantaa tarkastellessa ja verrattaessa varialaisten ja muiden oppilaitosten opettajien sukupuolijakauman eroja, saattaa osa erosta selittyä tutkimuksen toteuttamistavasta. On mahdollista, että vastaava ero sukupuolten välillä oli ilmiön taustalla.

Harjoitusyrityksen perustaminen ei ollut Variassa mahdollista vielä kyselyn toteuttamisen aikaan. Tarkemmassa tarkastelussa tämä seikka ei kuitenkaan ollut syynä varialaisten ja muiden eroon yrittäjyystaitojen opettamisen sisällöissä. Ilmiön selittänee parhaiten varialaisten ja muiden opettajien väliset erot opettajien omassa yrittäjyyskokemuksessa, opettajien osallistumisessa yrittäjyyskasvatuskoulutuksiin sekä opettajien omat käsityk-

set yrittäjyyskasvatustaidoistaan. Varialaisten tunnusluvut olivat näissä kolmessa taustamuuttujassa selvästi muiden oppilaitosten opettajia alhaisemmat. Nämä kolme taustamuuttujaa vaikuttivat suuresti yrittäjyystaitojen sisältöjen käyttöön opetuksessa.

Yrittäjyyskokemusta tuskin kovin merkittävästi voi painottaa opettajien rekrytointitilanteissa. Varian keinoiksi jääkin tämän eron korjaamiseksi opettajien yrittäjyyskasvatustaitojen kohottaminen, esimerkiksi lisäämällä opettajille suunnattuja yrittäjyyskasvatuskoulutuksia.

Toinen ilmeinen keino yrittäjyystaitojen opettamisen lisäämiseen on yrittäjyystaitoja käsittelevien tutkinnon osien tarjonnan lisääminen. Tähän seikkaan Varia on jo puuttunutkin liittymällä NY Vuosi yrittäjänä -toimintaan ja suunnittelemalla valinnaista yrittäjyyspolkua opiskelijoille. Tosin, kaikki nämä toimet lisäävät toki myös tarvetta opettajien perehdyttämiseksi ja täydennyskoulutukselle.

Muiden tutkittujen osioiden osalta varialaisten ja muiden oppilaitosten opettajien väliltä ei merkitseviä eroja. Ainoastaan projektioppimisen käyttö yrittäjämäisenä opetusmenetelmänä oli hieman vähäisempää varialaisilla.

Yleisesti voitaneen todeta, että Varian opettajien toiminta yrittäjyyskasvatuksen osalta on pääosin varsin samankaltaista kuin muissa Suomen ammattioppilaitoksissa. Ainoastaan yrittäjyystaitojen sisältöjen suhteen olisi kirittävää. Yleisen tason saavuttaminen ei kuitenkaan ole tämän tutkielman johtopäätöksissä mikään aihe tyytyväisyyteen. Niin Varian kuin muidenkin ammatillisten oppilaitosten tulisi ehdottomasti pyrkiä kehittämään opettajien yrittäjyyskasvatukseen liittyviä valmiuksia.

7 YHTEENVETO

Tämän tutkielman tarkoituksena oli selvittää toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatuksen tilaa opettajien toiminnan osalta. Yrittäjyyskasvatuksen osa-alueista tarkasteltavana olivat yrittäjyyskasvatuksen sisällöt, yritteliäisyyden vahvistaminen sekä yrittäjämäiset opetusmenetelmät ja -työtavat.

Teoriataustana käytettiin aihetta käsitteleviä tieteellisiä julkaisuja, aikakauslehtiartikkeleita ja kirjoja. Yleiseen aihepiiriin taustoittamiseen käytetyt lähteet olivat pääosin kansainvälisiä. Tarkemmin tätä aihepiiriä käsitelleet tutkimukset olivat suurelta osin suomalaisia. Tutkimuksen taustoittamisessa hyödynnettiin myös muodollista opetusta ohjaavaa säädösperustaa. Mukana olivat Euroopan yhteisön linjaukset, Suomen kansalliset säädökset sekä myös oppilaitostason asiakirjoja.

Edellisten pohjalta tutkielmalle luotiin viitekehys. Tutkielman yrittäjyyskasvatuksessa ammatilliset opettajat opettavat opiskelijoita. Opetus on aktivoivaa ja vuorovaikutuksellista. Opetuksen käytäntö on tiivis yhdistelmä yrittäjyyskasvatuksen sisältöjä ja yrittäjämäisiä menetelmiä ja työtapoja.

Tutkielma toteutettiin määrällisillä menetelmillä. Aineisto oli kerätty ja kerättiin Lappeenrannan teknillisen yliopiston hallinnoimalla Yrittäjyyskasvatuksen mittaristolla. Aineisto analysoitiin SPSS-tilastosovelluksella. Päämenetelminä käytettiin pääkomponenttianalyysiä ja yksisuuntaista varianssianalyysiä (ANOVA).

Tiivistettynä tuloksena voidaan todeta, että toisen asteen ammatillisen koulutuksen yrittäjyyskasvatuksen määrällinen taso on virallisiin tavoitteisiin ja linjauksiin nähden vaatimaton. Yrittäjyyskasvatuksen sisältöjen, menetelmien ja työtapojen käyttö ei ole läheskään jokapäiväistä tai edes säännöllistä.

Merkitsevimmät opettajien taustaan liittyvät yrittäjyyskasvatukseen vaikuttavat tekijät olivat opettajan oma yrittäjäkokemus, opettajan osallistuminen yrittäjyyskasvatuksen täydennyskoulutuksiin sekä opettajan omat käsitykset yrittäjyyskasvatustaidoistaan.

Tutkielmassa keskityttiin myös erikseen Vantaan ammattiopisto Varia yrittäjyyskasvatukseen. Varian opettajien kohdalla juuri nämä keskeiset yrittäjyyskasvatukseen vaikuttavat taustatekijät olivat muita oppilaitoksia hieman alemmalla tasolla. Tämä johti selvään eroon yrittäjyystaitojen sisältöjen opettamisen osalta. Lääkkeeksi Varialle voidaan tarjota samaa keinoa kuin yrittäjyyskasvatuksen edistämiseksi yleisesti.

Yrittäjäkokemuksen lisäämiseen ei suorilla toimilla voida vaikuttaa. Selkein keino yrittäjyyskasvatuksen aseman edistämiseen lieneekin yrittäjyyskasvatuksen täydennyskoulutuksen lisääminen jo opetustyössä oleville opettajille. Yrittäjyyskasvatusta tulisi tuki lisätä myös ammatillisissa opettajakorkeakouluissa. Peruskouluissa yrittäjyyskasvatus on ollut painopisteenä jo pitkään. Ehkäpä seuraava opettajasukupolvi omaa jo ennen opettajanuran valitsemista paremmat yrittäjyyskasvatusvalmiudet.

Tutkimuksen tuloksiin tulee suhtautua varauksella. Otantamenetelmien puutteista johtuen otos ei täysin edusta koko kohderyhmää. Käytettyjen menetelmien avulla tuotetut tulokset lienevät sinällään luotettavia. Johtopäätöksissä on kuitenkin mukana myös tutkijan subjektiivisia käsityksiä ja mielipiteitä. Nämä eivät ole yleistettävissä.

Jatkotutkimuksia ajatellen olisi ensinnäkin mielenkiintoista syventyä ammatillisen koulutuksen koulutusohjelma- ja opetusaloiksi mahdollisiin eroihin. Tästä voisi löytyä vastauksia tässäkin tutkielmassa esille tulleisiin hieman ristiriitaisiin sukupuolieroihin. Toinen kiinnostava aihe voisi olla opettajille kohdennetun tehostetun yrittäjyyskasvatuskoulutuksen vaikuttavuuteen syventyminen.

Yrittäjyyskasvatuksen tärkeys on yleisesti tunnustettu. Sen tärkeä asema on myös varsin laajasti tunnustettu ammatillista koulutustakin ohjaavissa säädöksissä. Toivottavasti se saa ansaitsemansa aseman myös opetuksen käytännöissä.

LÄHTEET

787/2014, 2014. *Laki ammatillisesta koulutuksesta annetun lain muuttamisesta.*

Helsinki: Valtion säädöstietopankki.

Birdthistle, N., Hynes, B. & Fleming, P., 2007. Enterprise education programmes in secondary schools in Ireland: A multi-stakeholder perspective. *Education + Training*, 49(4), pp. 265 - 276.

Bridge, S., O'Neill, K. & Cromie, S., 2003. *Understanding Enterprise, Entrepreneurship and Small Business*. 2. ed. Houndmills: Palgrave.

Carsrud, A. L. & Brännback, M. E., 2007. *Entrepreneurship*. 1. ed. London: Greenwood Press.

Claude, M., 2013. Measuring entrepreneurship at the country level: A review and research agenda. *Entrepreneurship & Regional Development: An International Journal*, 25(3 - 4), pp. 174 - 194.

Cope, J., 2005. Toward a Dynamic Learning Perspective of Entrepreneurship. *Entrepreneurship, Theory and Practice*, 29(4), pp. 373 - 397.

Directorate-General for Enterprise and Industry, 2013. *Best Procedure Project: Entrepreneurship in Vocational Education and Training*, Brussels: European Commission.

Euroopan komissio, 2003. *Vihreä kirja, Yrittäjyys Euroopassa*. Bryssel: Euroopan yhteisöjen komissio.

Euroopan komissio, 2008. *"Pienet ensin", Eurooppalaisia pk-yrityksiä tukeva aloite*. Bryssel: Euroopan yhteisöjen komissio.

Euroopan komissio, 2009. *ENTREPRENEURSHIP IN VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING*, Bryssel: Euroopan komissio.

Euroopan komissio, 2013. *Yrittäjyys 2020 -toimintasuunnitelma, Uutta kipinää yrittäjyyteen*. Bryssel: Euroopan komissio.

Fayolle, A., 2007. *Handbook of research in Entrepreneurship Education, Volume 1*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.

Fayolle, A., 2013. Personal views on the future of entrepreneurship education. *Entrepreneurship & Regional Development*, 25(7 - 8), pp. 692 - 701.

Fayolle, A. & Gailly, B., 2008. From craft to science: Teaching models and learning processes in entrepreneurship education. *Journal on European Industrial Training*, 32(7), pp. 569 - 593.

Fayolle, A., Kyrö, P. & Uljin, J., 2005. *Entrepreneurship Research in Europe, Outcomes and Perspectives*. 1. ed. Cheltenham, UK: Edward Elgar.

Ferreira, J. J. ym., 2012. A model of entrepreneurial intention. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 19(3), pp. 424 - 440.

Field, A., 2009. *Discovering Statistics Using SPSS, 3rd edition*. London: Sage Publications Ltd..

Fuchs, K., Werner, A. & Wallau, F., 2008. Entrepreneurship education in Germany and Sweden: what role do different school systems play?. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(2), pp. 365 - 381.

Gibb, A. A., 1997. Small Firms' Training and Competitiveness. Building Upon the Small business as a Learning Organisation. *International Small Business Journal*, 15(3), pp. 13 - 29.

Haataja, A., Hietanen, L., Järvi, T. & Tompuri, H., 2009. Kohti yrittäjävalmiuksia - päätöksentekoon oppiminen systeemisessä oppimisympäristössä. Teoksessa: J. Kansikas, J. Seikkula-Leino & T. Römer-Paakkanen, toim. *Yrittäjyyskasvatuksen muotoutuva maisema - Yrittäjyyskasvatuksen identiteettiä rakentamassa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston taloustieteiden tiedekunta, pp. 108 - 144.

Hamidi, D. Y., Wennberg, K. & Berglund, H., 2008. Creativity in entrepreneurship education. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 15(2), pp. 304 - 320.

HE 12/2014 vp, 2014. *Hallituksen esitys eduskunnalle laeiksi ammatillisesta koulutuksesta annetun lain ja ammatillisesta aikuiskoulutuksesta annetun lain muuttamisesta sekä eräksi niihin liittyviksi laeiksi*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Henry, C., Hill, F. & Leitch, C., 2005. Entrepreneurship education and training: can entrepreneurship be taught? Part I. *Education + Training*, 47(2), pp. 98 - 111.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P., 2004. *Tutki ja kirjoita*. 10. laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Hytti, U. & O'Gorman, C., 2004. 2004), "What is "enterprise education"? An analysis of the objectives and methods of enterprise. *Education + Training*, 46(1), pp. 11 - 23.

Härdle, W. K. & Simar, L., 2012. *Applied Multivariate Statistical Analysis*. 3. ed. New York: Springer.

Johansen, V. & Schanke, T., 2012. Entrepreneurship Education in Secondary Education and Training. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 57(4), pp. 357 - 368.

Jones, B. & Iredale, N., 2010. Enterprise education as pedagogy. *Education + Training*, 52(1), pp. 7 - 19.

Järvi, T., 2011. Pienyrittäjän oppimisympäristöt. Teoksessa: J. Heinonen, U. Hytti & A. Tiikkala, toim. *Yrittäjämäinen oppiminen: tavoitteita, toimintaa ja tuloksia*. Turku: Turun yliopisto, pp. 172 - 198.

Järvi, T., 2012. Teaching entrepreneurship in vocational education viewed from the regional and field perspectives. *Journal of Vocational Education and Training*, 64(3), pp. 365 - 377.

Järvi, T., 2013. *Yrittäjyyden oppiminen ammatillisella toisella asteella*. Rovaniemi: Lapin yliopistokustannus.

Järvi, T., 2015. Production of entrepreneurship in small business activities of students. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 22(1), pp. 180 - 191.

Kananen, J., 2015. *Opinnäytetyön kirjoittajan opas*. Jyväskylä: JAMK.

Ketokivi, M., 2009. *Tilastollinen päättely ja tieteellinen argumentointi*. Helsinki: Gaudeamus.

Lepistö, J., 2011. Travitseeko opettajankoulutus yrittäjyyskasvatusta vai yrittäjyyskasvatus opettajankoulutusta?. Teoksessa: T. Rytkölä, E. Ruskovaara & M. R. Järvinen, toim. *Yrittäjyyskasvatus perus- ja toisella asteella -näkökulmia pedagogiikan kehittämiseen*. Sastamala: Kerhokeskus - koulutyön tuki ry, pp. 13 - 31.

Lorenzo-Seva, U., 2013. *How to report percentage of explained common variance in exploratory factor analysis*, Tarragona: Universitat Rovira i Virgili.

Matlay, H., 2005. Researching entrepreneurship and education. *Education + Training*, 47(8/9), pp. 665 - 677.

Metsämuuronen, J., 2006. *Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä.. 2. painos*. Jyväskylä: Methelp Ky.

Nuori yrittäjyys ry, 2016. *NY Vuosi yrittäjänä -ohjelma*. [Verkkodokumentti]
Saatavilla: <http://nyvuosiyrittajana.fi/>
[Haettu 19 10 2016].

Opetushallitus, 2014. *Opettajat Suomessa 2013*, Tampere: Opetushallitus.

Opetushallitus, 2014. *Opetussuunnitelmien ja tutkintojen perusteet. Ammatilliset perustutkinnot*. [Verkkodokumentti]

Saatavilla:

http://oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetussuunnitelmien_ja_tutkintojen_perusteet/ammattilliset_perustutkinnot

[Haettu 31 5 2014].

Opetushallitus, 2015. *Tutkinnon perusteet – voimaan 1.8.2015*. [Verkkodokumentti]

Saatavilla:

http://www.oph.fi/saadokset_ja_ohjeet/opetussuunnitelmien_ja_tutkintojen_perusteet/ammattilliset_perustutkinnot/tutkinnon_perusteet_voimaan_010815

[Haettu 27 04 2015].

Opetusministeriö, 2009. *Yrittäjyyskasvatuksen suuntaviivat*. Helsinki:

Opetusministeriö, Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto.

Pittaway, L. & Cope, J., 2007. Simulating Entrepreneurial Learning. *Management Learning*, 38(2), pp. 211 - 233.

Robinson, P. B., Stimpson, D. V., Huefner, J. C. & Hunt, H. K., 1991. An Attitude Approach to the Prediction of Entrepreneurship. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 15(4), pp. 13 - 31.

Ruskovaara, E., 2014. *Entrepreneurship Education in Basic and Upper Secondary Education - Measurement and Empirical Evidence*. Lappeenranta: Lappeenrannan teknillinen yliopisto.

- Ruskovaara, E. & Pihkala, T., 2013. Teachers implementing entrepreneurship education: classroom practices. *Education + Training*, 55(2), pp. 204 - 216.
- Ruskovaara, E. & Pihkala, T., 2014. Entrepreneurship Education in Schools: Empirical Evidence on the Teacher's Role. *The Journal of Educational Research*, 14 11.pp. 1 - 14.
- Ruskovaara, E., Pihkala, T., Seikkula-Leino, J. & Järvinen, M.-R., 2015. Broadening the resource base for entrepreneurship education through teachers' networking activities. *Teaching and Teacher Education*, 47(April), pp. 62 - 70.
- Ruskovaara, E. ym., 2011. Opettajien toteuttama yrittäjyyskasvatus ja reflektoinnin merkitys. Teoksessa: J. Heinonen, U. Hytti & A. Tiikkala, toim. *Yrittäjämäinen oppiminen: tavoitteita, toimintaa ja tuloksia*. Turku: Turun yliopisto, pp. 214 - 237.
- Sarason, Y., Dean, T. & Dillard, J. F., 21. Entrepreneurship as the nexus of individual and opportunity: A structuration view. *Journal of Business Venturing*, 21(3), pp. 286 - 305.
- Schumpeter, J. A., 1950. The March Into Socialism. *The American Economic Review*, 40(2), pp. 446 - 456.
- Seikkula-Leino, J., 2007. *Opetussuunnitelmauudistus ja yrittäjyyskasvatuksen toteuttaminen*, Helsinki: Opetusministeriö.
- Shane, S., 2003. *A General Theory of Entrepreneurship, The Individual-Opportunity Nexus*. 1. ed. Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Shariff, M. N. & Saud, M. B., 2009. An Attitude Approach to the Prediction of Entrepreneurship on Students at Institution of Higher Learning in Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 4(4), pp. 129 - 135.

Soomro, B. A. & Shah, N., 2015. Developing attitudes and intentions among potential. *Journal of Enterprise Information Management*, 28(2), pp. 304 - 322.

Suhr, D. D., 2005. *Principal Component Analysis vs. Exploratory Factor Analysis*. San Jose, WUSS.

Tiikkala, A., 2013. *Yrittäjyyskasvatuksen arvoja etsimässä, Design-tutkimus opettajankoulutuksen opetussuunnitelmien kehittämisessä*. Turku: Turun yliopisto.

Valtioneuvoston kanslia, 2011. *Pääministeri Jyrki Kataisen hallituksen ohjelma*. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Vantaan ammattiopisto Varia, 2015. *Opetussuunnitelmien yhteinen osa*. Vantaa: Vantaan kaupunki.

Vantaan kaupunki, 2016. *Vantaan ammattiopisto Varia*. [Verkkodokumentti]
Saatavilla: <https://www.varia.fi/fi>
[Haettu 20 10 2016].

Webb, A. R. & Copsey, K. D., 2011. *Statistical Pattern Recognition*. 3. ed. Chichester: John Wiley & Sons, Ltd.

Venkataraman, S., Sarasvathy, S. W., Dew, N. & Forster, W. R., 2012. Reflections on the 2010 AMR decade award: Whither the promise? Moving forward with entrepreneurship as a science of the artificial. 37(1), pp. 21 - 33.

Wickham, P. A., 2001. *Strategic Entrepreneurship*. 2. ed. Essex: Pearson Education Limited.